

Jurisprudentie en bureaucratie: het Hof van Friesland en zijn criminele rechtspraak in de achttiende eeuw *

A. H. HUUSSEN JR.

INLEIDING

Dat een rechtsprekend overheidscollege en zijn besluitvorming met 'bureaucratie' in verband worden gebracht, lijkt misschien niet zo vreemd. Een oppervlakkige oriëntering in de recente literatuur over bureaucratie en bureaucrativering leert echter al, dat het hier om een weinig modieus thema gaat. Albrow, die een onderzoek heeft gedaan naar ontstaan en woordgeschiedenis van het begrip bureaucratie, wijst erop dat 'bureaucratie' soms bestuurlijke efficiency lijkt te betekenen, in andere gevallen echter juist het tegenovergestelde.

Het kan eenvoudig een synoniem zijn voor bestuursapparaat of een complex begrip, dat de specifieke kenmerken van moderne organisatiestructuren samenvat. Het kan betrekking hebben op 'de' ambtenaren of op ambtelijke routines¹.

In dit opstel zal ik 'bureaucratie' hanteren in een losse zin: als een bestuursapparaat van benoemde ambtenaren².

Zij die zich met de historische dimensie van bureaucratie of met het bureaucratiseringsproces hebben bezig gehouden, hebben veelal het rechtsprekende aspect van de uitvoerende macht ter zijde gelaten – soms met pijn in het hart en vergezeld van excuses³, maar meestal stilzwijgend. Dat is ook niet zo vreemd. Terecht heeft

* Uitvoeriger versie van een voordracht gehouden tijdens het congres 'Misdad en Straf' van het Nederlands Historisch Genootschap, 4 en 5 november 1977, Utrecht en Amersfoort. Gaarne dank ik allen die mij bij het onderzoek voor dit artikel behulpzaam zijn geweest. Met name mrs. G. H. D. Bavelaar en R. Doop, drs. H. P. van Est, mevrouw mr. B. S. Hempenius-van Dijk en drs. O. Vries. Beide laatsten hebben mij zeer verplicht door het geven van kritisch commentaar bij het manuscript van dit opstel.

1. M. Albrow, *Bureaucracy* (Londen, 1970); ik gebruikte de Nederlandse versie: *Bureaucratie, een begripsanalyse*, in- en uitgeleid door A. van Braam (Rotterdam-Antwerpen, 1971) 6, vgl. ook 93.

2. Evenzo: A. van Braam, *Ambtenaren en bureaucratie in Nederland* (dissertatie Utrecht; 's-Gravenhage, 1957) 13 en 64-65.

3. Ch. Tilly, 'Reflections on the History of European State-Making', *idem*, ed., *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton, 1975) 6 en 49.

Vries opgemerkt dat het ambt van de sleutelfiguren in de rechtsprekende colleges, de raadsheren, 'niet gemakkelijk te rubriceren' is⁴. Hij wijst erop, dat de raadsheren ambtenaren waren die in naam van de hoge overheid vonnisten, en daardoor van een andere garnituur waren dan degenen die in de 'gewone gerechten' vonnis wezen, zoals bijvoorbeeld de schepenen. Men zou dan ook geneigd zijn de raadsheren als 'ministers' van de staten of de staten-generaal aan te merken, ware het niet dat zij nooit als zodanig worden aangeduid en zij bovendien zelf de beschikking hadden over 'ministers' (procureur-generaal, griffier, secretaris) en bedienden. In dat opzicht doen zij aan 'regenten' denken. Daar staat dan tegenover, dat men herhaaldelijk raadsheren de overstap ziet maken naar een ministerieel ambt (dat wil zeggen een hoger dienend ambt, in tegenstelling tot een regentenambt). Vries concludeert, dat het op grond van het feit dat de raadsheren – ook al had hun functie vele raakpunten met de 'ministers' – in de uitvoering van de aan hun ambt verbonden werkzaamheden in sterke mate onafhankelijk waren van hun nominale principalen (een belangrijk onderscheid met de 'ministers'), de voorkeur verdient de raadsheren niet onder de 'dienende ambtenaren' te rubriceren, maar hen als een aparte categorie te beschouwen⁵.

Het is allicht niet zo, dat de geschiedenis van de gerechtshoven⁶ maagdelijk terrein zou zijn. In binnen- en buitenland hebben hoven en parlementen hun geschiedschrijvers gevonden. Het feit echter dat deze een onderzoeksveld vormen op de grens van institutionele geschiedenis en rechtshistorie – welke laatste, op grond van een traditionele academische specialisering, wordt beoefend door juristen van professie – heeft er mede toe geleid dat het bureaucratisch element maar zelden aan de orde is gekomen. Om ons tot de Nederlandse hoven te beperken: de meeste studies hebben zich bezig gehouden met het 'ontstaan' van afzonderlijke rechtsprekende

4. O. Vries, 'Geschapen tot een ieders nut. Een verkennend onderzoek naar de Noordnederlandse ambtenaar in de tijd van het Ancien Régime', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XC (1977) 328-349, citaat 335.

5. *Ibidem*, 336. De terughoudendheid van Vries de raadsheren onder de 'ministers' te rangschikken wordt gebillijkt door een passage in een brief van het hof van Friesland aan het provinciale bestuur, waarin het hof een decreet van 12 augustus 1796 citeert waarin werd bepaald, dat 'de tractamenten der Raaden van Justitie, Ministers en Suppoosten daartoe behoorende (...)' (Rijksarchief in Friesland, Hof (in het vervolg afgekort als Hof) L, 11, fol. 46, dd. 17 maart 1797). Zie ook een schrijven van het hof aan het uitvoerend bewind waarin het spreekt van de raadsheren die in mei 1797 zitting hebben genomen 'met derzelver ministers' (Hof I, 4, fol. 155r dd. 19 juli 1800). Wie met deze 'ministers' bedoeld kunnen zijn, is overigens niet geheel duidelijk, want in 1797 traden geen nieuwe functionarissen bij het hof op dan de raadsheren zelf. Of men de procureur-generaal, griffier en secretaris van een hof als 'ministers' van de raadsheren dient op te vatten, is dunkt mij aan twijfel onderhevig. De procureur-generaal nam, als lid van de staande magistratuur, een eigen en zelfstandige positie in. Hij moest met de raad samenwerken, maar hij ontving zijn 'commissie' van de staten en hij was ook aan deze laatste verantwoordig schuldig.

6. Ik spreek soms gemakshalve van gerechtshoven tijdens het *ancien régime*, wel wetend dat de hoven toen ook nog een meer of minder belangrijke 'politieke' taak konden hebben, bijvoorbeeld als adviseurs in wetgevingszaken.

colleges uit de vorstelijke curia⁷. De periode van de Republiek is stiefmoederlijk behandeld, en daardoor is de betekenis van gerechtshoven als middel om de macht van de staat uit te breiden niet aan de orde gekomen⁸. Ook in het buitenland hebben tot voor kort institutionele en rechtshistorische (in enge zin) studies de overhand gehad, welke de taken in het algemeen, het personeel en het procesrecht beschreven⁹. Naast deze, volstrekt legitieme, benaderingswijze is men gedurende de laatste decennia hier en daar de gerechtshoven ook gaan beschouwen in het licht van de rationele bureaucratische organisatie. Men is zich ook gaan afvragen in hoeverre de rechtsprekende colleges, als handhavers van recht en orde¹⁰, de belangen van bepaalde sociale groeperingen dienden. Een dan voor de hand liggend terrein van onderzoek is de sociale herkomst van de rechters, hun opleiding, en het benoemingsbeleid¹¹. Mijn onderzoek betreft de strafrechtspraktijk en criminaliteit in Friesland gedurende de achttiende eeuw. Ter beantwoording van de primaire vraag naar de kwantitatieve aspecten van de geregistreerde criminaliteit en haar bestraffing zijn allereerst de registers van criminele sententies en composities geanalyseerd. De bewerking van de verkregen gegevens bevindt zich nog in het aanvangsstadium, zodat van de resultaten thans nog slechts enkele impressies kunnen worden gegeven¹².

In aansluiting bij buitenlandse voorbeelden¹³ is de achttiende eeuw gekozen om-

7. Bijvoorbeeld T. S. Jansma, *Raad en rekenkamer in Holland en Zeeland tijdens hertog Philips van Bourgondië* (Utrecht, 1932); *idem* 'De voorgeschiedenis van de instructie voor het Hof van Holland', herdrukt in zijn *Tekst en uitleg. Historische opstellen* (Den Haag, 1974) 120-145; A. Johanna Maris, 'De raadkamers of hoven van Karel den Stoute in Gelre en Zutphen, 1473-1477', *Bijdragen en Mededelingen der Vereeniging Gelre*, LVI (1957) 45-123; *idem*, 'Het appellationsgericht van de graafschap Zutphen en zijn voorgeschiedenis', *ibidem*, LXVI (1972) 107-124.

8. Zie literatuuropgaven bij S. J. Fockema Andreae, *Overzicht van oud-nederlandsche rechtsbronnen* (2e herz. druk door A. S. de Blécourt en A. M. van Tuyll van Serooskerken; Haarlem, 1923) en *Bibliografie Nederlandse rechtsgeschiedenis* (uitg. Ned. Centrum voor Rechtshistorische Documentatie; Amsterdam, 1971-1975, 3 dln. verschenen).

9. Zoals A. Gaillard, *Le conseil de Brabant. Histoire - organisation - procédure* (3 dln., Brussel, 1898-1902); J. Van Rompaey, *De Grote Raad van de hertogen van Boergondië en het Parlement van Mechelen* (Brussel, 1973); J. H. Shennan, *The Parliament of Paris* (Londen, 1968); G. Aubry, *La jurisprudence criminelle du Châtelet de Paris sous le règne de Louis XVI* (Parijs, 1971); J. S. Cockburn, *A History of English Assizes 1558-1714* (Cambridge, 1972); F. Hartl, *Das Wiener Kriminalgericht. Strafrechtspflege vom Zeitalter der Aufklärung bis zur österreichischen Revolution* (Wenen, 1973).

10. J. Samaha, *Law and Order in Historical Perspective. The Case of Elizabethan Essex* (New York-Londen, 1974) preface.

11. Bijvoorbeeld D. Gaunt, *Utbildning till statens tjänst. En kollektivbiografi av Stormaktidens hovrätsaukultanter* (with summary; Uppsala-Stockholm, 1975); M. Gresset, *Le monde judiciaire à Besançon, de la conquête par Louis XIV à la Révolution française (1674-1789)* (2 dln., Rijssel, 1975).

12. Zie over het ZWO-project waarbij dit onderzoek aansluit: H. A. Diederiks, S. Faber e.a. in het themanummer 'Strafrecht en criminaliteit in de 18e eeuw', *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, VIII (1976) iii.

13. A. Abbéateci, e.a., *Crime et criminalité en France sous l'Ancien Régime, 17e-18e siècles* (Cahiers des Annales, XXXIII; Parijs, 1971); D. Hay, e.a., *Albions Fatal Tree. Crime and Society in*

dat in die periode zich fundamentele veranderingen begonnen voor te doen: de verwetenschappelijking en 'humanisering' van strafrecht en strafrechtspraktijk¹⁴, het ontstaan van nieuwe denkbeelden over de zin van het straffen in het algemeen en over de gevangenisstraf in het bijzonder¹⁵ en in samenhang met de toenemende monopolisering van de strafrechtsbedeling door de overheid en met het ontstaan van de eenheidsstaat, de codificatie van het strafrecht, welke in 1809 werd geëffectueerd door de invoering van het *Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland*¹⁶. De inlijving bij Frankrijk, de invoering van de *Code pénal* in 1811 en de bijbehorende nieuwe rechterlijke organisatie zijn als eindpunt van ons onderzoek gekozen. Deze begrenzing heeft het voordeel, dat organisatorische veranderingen in de strafrechtspraktijk sinds 1795, en vooral de politieke invloed daarachter, het perspectief op de voorgaande periode aanzienlijk verbreden. Onder de 'achttiende eeuw' wordt hier dus verstaan het tijdvak van 1701 tot 1811.

Ten behoeve van de bepaling van de graad van bureaucrativering van het hof van Friesland als administratief college en ter beantwoording van de vraag, wat algemeen toegepaste werkwijzen waren en de eventuele unieke aspecten daarvan, zou men de beschikking willen hebben over gelijkgerichte studies van vergelijkbare hoven in de Republiek. Die bestaan niet. Dit gemis wordt maar ten dele ondervangen door de unieke wijze waarop in Friesland de criminele rechtspraak was georganiseerd. Waar dat nuttig leek, is – voor zover mogelijk – verwezen naar de praktijk in andere gewesten.

HET HOF VAN FRIESLAND GEDURENDE DE ZESTIENDE EN ZEVENTIENDE EEUW

De vraag naar de mate van bureaucrativering en professionalisering van de criminele rechtspraak in Friesland in de achttiende eeuw kan niet worden beantwoord

Eighteenth Century England (Londen-New York, 1975); J. S. Cockburn, ed., *Crime in England 1500-1800* (Londen, 1977).

14. J. Ph. de Monté verLoren, *Geschiedenis van de wetenschap van het strafrecht en strafprocesrecht in de Noordelijke Nederlanden vóór de codificatie* (Amsterdam, 1942) en W. P. J. Pompe, *Geschiedenis der Nederlandse strafrechtswetenschap sinds de codificatie-beweging* (Amsterdam, 1956) (= *Geschiedenis der Nederlandsche Rechtswetenschap*, deel II afl. ii en iii). A. J. van Weel, 'De nasleep van de afschaffing van de pijnbank', *Verslagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht* XIV, ii (1975) 355-367.

15. D. J. Rothman, *The Discovery of the Asylum. Social Order and Disorder in the New Republic* (Boston-Toronto, 1971); M. Foucault, *Surveiller et punir. Naissance de la prison* (Parijs, 1975); P. Deyon, *Le temps des prisons. Essai sur l'histoire de la délinquance et les origines du système pénitentiaire* (Parijs, 1975).

16. W. C. van Binsbergen, *Algemeen karakter van het Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland* (dissertatie Utrecht; Utrecht, 1950); D. G. van der Keessel, *Lectures on Books 47 and 48 of the Digest, setting out the Criminal Law as applied in the Courts of Holland (based on Cornelis van Eck) and on the new Criminal Code, 1809* (De latijnse tekst is in het Engels vertaald door B. Beinart en P. van Warmelo; Kaapstad, 1969-1976, er zijn 4 delen verschenen).

zonder de voorafgaande periode in de beschouwing te betrekken. De Friese bestuursinstellingen, waaronder het hof, zijn in de geschiedschrijving uitvoerig belicht¹⁷. Evenals andere landsheerlijke raden of hoven, maakte het Friese hof een ontwikkeling door van afsplitsing en delegatie van administratieve taken, met name het loskoppelen van de rechtspraak van de algemeen bestuurlijke taak. Deze ontwikkeling is niet rechtlijnig geweest; ze werd pas voltooid in de Bataafse tijd.

Het Friese hof werd, zoals bekend, in 1499 door Albrecht van Saksen opgericht. Het had tot taak samen met de stadhouder bestuur en rechtspraak uit te oefenen. Al in 1504 bracht George van Saksen een taakverdeling aan. Krachtens de ordonnantie van dat jaar zouden twee colleges respectievelijk het bestuur en de rechtspraak uitoefenen. Zes 'regenten' leidden het bestuur; zes raadsheren, voorgezeten door één der regenten, zouden als 'overste gherecht' fungeren. Voorzover uit de tekst van de zogenaamde Saksische ordonnantie en de daarbij behorende 'Manier van Procederen' blijkt, beschikte het nieuwbakken gerechtshof over slechts weinig personeel: een griffier en twee gezworen boden¹⁸. De in 1515 door Karel V ingestelde raad werd eveneens bestuur en rechtspraak opgedragen; de raad fungeerde tevens, zoals de benaming al aanduidt, als *consilium principis*. Een instructie voor de negen raadsheren, voorgezeten door een president, is niet overgeleverd¹⁹. Tot de Friese raad behoorden een procureur-generaal en een substituut procureur-generaal. De eerste verdedigde de belangen van de vorst voor het hof; de tweede had tevens als speciale taak om op bevel van de raad of de procureur-generaal van misdrijven verdachte personen op te sporen, te arresteren en in rechte te betrekken²⁰. Aan het hoofd van het bureau van de raad stond een griffier, sinds 1548 bijgestaan door een 'secretaris oft substituut van den griffier'. Zij zwaaiden de scepter over hun schrijvers of klerken. Daarnaast is sprake van klerken van de afzonderlijke raadsheren. Een deurwaarder zorgde voor het betekenen der exploiten en dergelijke²¹, terwijl er ook enkele bodes en lopers in dienst waren²². De procu-

17. Met name J. S. Theissen, *Centraal gezag en Friesche vrijheid. Friesland onder Karel V* (Dissertatie Leiden, Groningen, 1907) met name hfdst. iv; J. Sickenga, *Het hof van Friesland gedurende de zeventiende eeuw* (dissertatie Leiden, Leiden, 1869); C. J. Guibal, *Democratie en oligarchie in Friesland tijdens de Republiek* (Dissertatie Groningen, Assen, 1934).

18. *Groot Placaat en Charterboek van Vriesland*, G. F. thoe Schwarzenberg en Hohenlandsberg, ed. (5 dln.; Leeuwarden, 1768-1793) (*GPCB*) II, 35-60, respectievelijk art. VIII en XV; de procureurs moesten ten overstaan van het hof een eed afleggen (art. V en VI).

19. Zie over hen en over de hierna te noemen ambtenaren Theissen, *Centraal gezag*, 153-161.

20. Vergelijk de 'commissie' dd. 1557/58 voor Engelbert Boeymer als substituut procureur-generaal in *GPCB*, III, 408-410 en Theissen, *Centraal gezag*, 158-159.

21. Een instructie, van omstreeks 1542, voor een deeltaak van de deurwaarders in *GPCB*, III, 844-845; een in de Landsordonnantie genoemde instructie voor deurwaarders van 2 mei 1539 heb ik niet teruggevonden, zie *Statuten, ordonnantien, reglementen, en costumen van rechte van Vriesland enz.* (editie Leeuwarden, 1770) 264.

22. Theissen noemt hen niet; zie voor een vaststelling van hun 'salaris' de ordonnantie van 27 januari 1542 in *GPCB*, II, 842-844 en de ordonnantie van 26 oktober 1544, te vinden in Hof A, fol. 39.

reur-generaal en zijn substituut hadden voor het arresteren der verdachten de beschikking over een aantal gewapende 'dienaren'.

Het is duidelijk dat in de eerste helft van de zestiende eeuw in Friesland de grondslag is gelegd voor een moderne rechtspraak – 'modern' in de zin van: organisatorisch overeenkomend met de administratieve eisen die een goede rechtsbedeling scheen te stellen. De formele structuur van de Friese raad komt in grote trekken overeen met die van andere gewestelijke raden. Men vindt daar, bijvoorbeeld in Holland, dezelfde functies. Het zou echter niet juist zijn daaruit te besluiten dat Friesland door toedoen van Karel V een zelfde type rechtsbedeling kreeg opgelegd als in de andere Nederlandse gewesten bestond. In de praktijk zijn er dan al fundamentele verschillen aan te wijzen die tot het einde van het Friese hof, in februari 1811, het karakter van de Friese rechtspraak hebben bepaald. Ten minste twee omstandigheden hebben een eigen gezicht aan de Friese rechtsbedeling gegeven. Ten eerste het feit, dat de Saksische ordonnantie in de zestiende eeuw niet geheel is vervangen door wetgeving die aansloot bij het sterk Frans georiënteerde procesrecht in sommige andere gewesten²³ en ten tweede het feit dat het centrale rechtscollege van de Habsburgers in de Nederlanden, de Grote Raad van Mechelen, wgens het door de vorst, althans formeel, gerespecteerde *jus de non evocando*, nauwelijks betekenis heeft gehad in de Friese rechtspraak en dus ook geen uniformerende rol heeft kunnen spelen²⁴.

In strafzaken was het Friese hof zelfs soeverein: van zijn vonnissen bestond geen mogelijkheid tot appèl op een hoger college. De basis voor competentie en jurisdictie van het hof in strafzaken²⁵ was gelegd door de Saksische ordonnantie van 1504. Hoewel de tekst daarvan geen duidelijk antwoord biedt op de vraag naar de

23. Theissen, *Centraal gezag*, 176-180; het feit dat de vorst nogal wat 'vreemdelingen' in de Friese raad benoemde (*ibidem*, 148 en 156) heeft daaraan blijkbaar weinig kunnen veranderen. In 1575 heet het in de *narratio* van een sententie van de Grote Raad (zie noot 24) '... inde procedueren boven verhaelt naer ordonnancie vanden vorst van Sassen, aldaer te lande alnoch gebruyct' (201).

24. Het ging hier, sinds 1539, om revisie (niet appèl) van civiele vonnissen van het hof door de Grote Raad: Theissen, *Centraal gezag*, 173-175; J. J. Woltjer, *Friesland in hervormingstijd* (dissertatie Leiden, Leiden, 1962) 8-9. Op basis van de nog te publiceren delen van de *Chronologische lijsten van de geëxtendeerde sententiën berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen* zal de kwantitatieve betekenis van de revisiezaken uit Friesland vastgesteld kunnen worden. Daarbij zal toch ook met evocatie rekening moeten worden gehouden; nog in 1575 evoceerde de vorst – op advies van de Geheime Raad en met instemming van het Friese hof – een voor dat hof hangende procedure, met strafrechtelijke aspecten, tussen de procureur-generaal van Friesland en mr. Pilgrimm ten Indyck grietman van Ferwerderadeel; tegen de grietman was een boete en ontzetting uit zijn rechtersfunctie gerequireerd wegens meened in zijn civiele procedures tegen zijn zwager Jan Clant uit Kampen; de Grote Raad wees bij sententie van 7 mei 1575 de eis van de procureur-generaal af en bevestigde mr. Pilgrimm in zijn functie – daarmee tevens de 'commissie' die het hof, in strijd met de uitdrukkelijke wil van de stadhouder, aan Aleff van Alva had gegeven als nieuwe grietman, vernietigend. Zie ARA Brussel, archief Grote Raad van Mechelen, register nr 876, 197-224.

25. Behandeling van de civiele procedure volgens die ordonnantie valt buiten mijn bestek.

hiërarchie van competenties in de strafrechtsbedeling, blijkt in de praktijk de situatie als volgt te zijn geweest. Op regionaal niveau waren de grietmannen verantwoordelijk voor handhaving van rust en orde en van een ieders recht²⁶. De grietman diende in elk dorp een rechter aan te stellen die onder meer tot taak had vredebrekers te arresteren en aan het college van grietman en bijzitters voor te geleiden en misdrijven aan de grietman te melden. Kleine zaken mocht de dorpsrechter zelf afhandelen²⁷. Aan de grietmannen viel de taak toe alle excessen te straffen, met uitzondering van halszaken, welke zij aan het 'overste gherecht' moesten voorleggen ter berechting²⁸. De Saksische ordonnantie kent een aantal bepalingen betreffende misdrijven en een boetetarief daarvoor, betreffende bewijsrecht en strafuitsluitings-, althans strafvermindingsgronden (voor krankzinnigen, kinderen beneden twaalf jaar en vrouwen)²⁹. Ten aanzien van de straffen valt het overheersende karakter van de geldboeten op; de lijfstraffen spelen nog maar een kleine rol³⁰. Na 1515 is een duidelijke centralisatie opgetreden. De criminele vonnissenboeken van het hof leggen daarvan getuigenis af³¹. Het bleef de taak van de grietmannen verdachten te doen arresteren, hen te verhoren en hen, als het ging om misdrijven waarop een lijfstraf stond, vergezeld van een informatie³² op te sturen naar Leeuwarden ter berechting door de raad. De gevangenen werden daar in voorarrest gehouden op het blokhuis³³.

26. Art. XLIII, 'der Grietsluyden eedt': 'Item, zie zullen gheloeuen ende szweren, alle tvolck in huer Grietenye ons ende onszen eruen, als Fursten deser landen, met naersticheyt in ghuede ghehoersaemheyte te holden. (. . .) [Dat hy oeck:] Die ghehoersamen ende vroemen ghunst ende bystandt doen zall. Een yeghelyck nae zyn vermoeghen voer ghewald beschermen, gherechtgheyte te gheuen ende behelpen', *GPBC*, II, 41.

27. Art. XLV, 'vanden officie des Dorpsrechters, profyt ende eedt,' lid 1-3, *GPCB*, II, 42.

28. Zo zal men waarschijnlijk Art. LVIII, 'van misdaeden te punieren', moeten begrijpen: 'Die Grietsluden zullen oeck alle excessen punieren, ende peenen, broecken oft compositien daer van nemen, wuytghslooten wat het levent anghaet, zullen zie onszen Regenten wille daer inne vernemen', *GPCB*, II, 44. Dat het college van regenten hier alleen maar een consultatieve taak zou hebben, en zelfs het 'overste gherecht' helemaal buiten spel zou staan, is onaannemelijk.

29. Artt. LXII-CIII (strafvermindering: artt. C en CI), vergelijk *GPCB*, II, 44-48.

30. Oproerigen worden uitdrukkelijk met onthoofding en eventueel bijkomende confiscatie bedreigd (art. CIII). Ingeval van doodslag en bigamie (artt. LXII en CII) wordt het aan het *arbitrium* van 'de rechter' overgelaten een lijfstraf (doodstraf) op te leggen dan wel 'die misdaede ciuiliter, dat is borchlijck, te maecten', dat wil zeggen een boete op te leggen.

31. Hof II, 1 en volgende; de serie overgeleverde criminele vonnissen van het hof begint in september 1516.

32. Met het woord 'informatie' wordt hier zowel het mondeling verhoor bedoeld, als het stuk dat het schriftelijk verslag daarvan behelst. In de zeventiende eeuw noemde men de 'informatie van het nedergerecht' 'preparatoire informatie'.

33. Dit was al de praktijk toen de stadhouder AreMBERG een instructie (1540) werd gegeven (aangehaald door Theissen, *Centraal gezag*, 173 noot 2): '... alzoe alle gevangenen van criminele saicken van den geheelen lande tot Leeuwarden onder den Hove gebrocht ende opt blochhuys aldaer (zoe daer anders geen gevangenis en is) bewaert worden'; zie ook Sickenga, *Het hof van Friesland*, 4-6.

Ten aanzien van de procesgang in burgerlijke zaken en met betrekking tot de taken van de daarbij betrokken functionarissen heeft het hof zelf in het tweede en derde kwart van de zestiende eeuw maatregelen genomen, die een routinisering en formalisering van de werkzaamheden beoogden en soms de competenties der rechterlijke ambtenaren nauwkeuriger afbakenden³⁴. De voornaamste en uitvoerigste ordonnantie is wel die van 20 december 1541 op 'het stuk van de Justicie' die tevens het tarief voor de kosten van allerlei administratieve handelingen bevat³⁵. Daarnaast werden regelingen uitgevaardigd die deeltaken nader omschreven: van deurwaarders en boden, bevoegdheden van advocaten; aspecten van de procedure (leveren van eis en antwoord, fourneren na de litiscontestatie, indienen van akte van procuratie); eedsformulieren voor cipier, griffier en advocaten. Om de symbolische verhevenheid van het rechtscollege te tonen werd in 1568 aan de advocaten bevolen voortaan in tabbaart te compareren, terwijl sluiting van de griffie voor onbevoegden in 1572³⁶ mede de bedoeling had de administratieve geheimen van het hof – en tevens de belangen van procederende partijen – veilig te stellen. Het effect daarvan was echter ook dat de rechtspraak in een isolement raakte, dat enigszins blijkt uit de doleanties van 1554³⁷. De staten wezen er toen op, dat het 'van oldts' de gewoonte was in de kanselarij, de zetel van het hof, in de raadhuizen der steden en ter plaatse waar men in de grietenijen recht pleegt te doen, tarieflijsten te publiceren waarin de vastgestelde kosten van handelingen van personen, betrokken bij de rechtspleging – raadsheren-commissarissen, advocaten, procureurs, griffier, deurwaarders, boden, lopers, grietmannen, secretarissen, dorpsrechters en andere dienaren van de justitie – waren vervat. Om het publiek weer te laten weten wat het procederen hun zou kunnen kosten verzochten de staten dat de publicatie van deze tarieflijsten zou worden hervat 'nae olde gewoenten ende ordonnantie van den Furst van Sassen, als tselve onlanx te voren plach geobserveerd te worden'. De vorst reageerde positief op dit verzoek³⁸.

In 1546 en 1547 kregen de procureur-generaal en de griffier instructies voor hun administratieve werkzaamheden³⁹. De procureur-generaal of zijn substituut diende

34. Men vindt de betreffende regelingen vermeld bij J. L. Berns, *De archieven van het hof provinciaal en van de gerechten der grietenijen, districten, eiland en Hogeschool van Friesland* (Leeuwarden, 1919) 5-9 (= Hof A), alwaar ook is vermeld of de betreffende ordonnantie is afgedrukt in het *GPCB*.

35. *GPCB*, II, 830-837.

36. Hof A, fol. 39.

37. *GPCB*, III, 329-362; vgl. Theissen, *Centraal gezag*, 163.

38. *GPCB*, III, 337 (art. LI); zie over de 'ordonnantie van Sassen' en de bevoegdheid van het hof zelf ordonnantiën op het stuk van de justitie uit te vaardigen ook *ibidem*, 337-338 (art. LII).

39. *GPCB*, III, 105 en 123-124. Aanleiding tot de laatste ordonnantie zal zijn geweest het in dienst-treden van een nieuwe procureur-generaal, mr. Julius van Geele, als opvolger van mr. Kaerl vander Nytzen (vergelijk de eerste bepaling in de ordonnantie van 14 mei 1547). Mr. Kaerl werd raadsheer in het hof van Holland. In 1557 was hij weer terug in Friesland: hij volgde mr. Hyppolytus Persijn op als president van de raad; Woltjer, *Friesland in hervormingstijd*, 130.

van door hem behandelde zaken – waaronder dus ook de criminele – speciale registers aan te leggen en daarvan een afschrift ter griffie te deponeren. Ook moest hij een rolregister bijhouden. Bovendien werden de procureur-generaal en de griffier gelast tweemaandelijks ambtelijk overleg te entameren over processen die de belangen van de vorst raakten. De cohesie in het rechterlijk apparaat zal daardoor zijn versterkt. Het is duidelijk dat al deze voorschriften ook een forse toeneming van het schrijfwerk met zich hebben gebracht. De omvang van de criminele rechtspraak van het hof, tenslotte, nam in principe evenredig toe met de vermeerdering van plakaten waarin straffen tegen lijf en leven waren opgenomen⁴⁰. De reële kwantitatieve toename van het werk hing natuurlijk af van het opsporingsbeleid en het succes daarvan. Zonder onderzoek in de criminele registers van het hof (zie noot 31) valt hierover weinig meer te zeggen dan dat maatregelen tegen vagebonden, bedelaars, zigeuners en ketters veelvuldig werden uitgevaardigd. Een paar maal werden ‘boevenjachten’ georganiseerd⁴¹. Uitdrukkelijk werd in 1524 bepaald dat niemand voor de misdaad van een ander aansprakelijk of strafbaar zou zijn en niemand wegens strafbare feiten buiten het gewest vervoerd en in rechte betrokken mocht worden⁴².

Opstand en afzwering brachten fundamentele wijzigingen in het gewestelijk bestuur welke ook de rechtspraak raakten. Alleen de top van het hofpersoneel werd gewijzigd. Inmiddels was het getal der raadsheren op twaalf gebracht⁴³; dat aantal is sindsdien gehandhaafd. De functie van president werd afgeschaft; de oudste raadsheer fungeerde, op basis van anciënniteit, als ‘eerste en presiderende raad’⁴⁴.

40. Bijvoorbeeld tegen lutheranen (1529 en latere), tegen het beramen van aanslagen op de vorst (1534), tegen het leggen van brandbrieven (1550). De wetgeving in Friesland vindt men tot omstreeks 1700 in het *GPCB*; nadien in de Appendix van de editie 1770 van de *Statuten, ordonnantien* . . . en in de *Verzameling van placaaften* . . . , waarvan twee reeksen zijn uitgegeven over de periode 1748-1795 en 1795-1810. Voor nadere oriëntatie zie men Fockema Andreae, *Overzicht van oud-Nederlandsche rechtsbronnen*, 10-14; R. Visscher, *Catalogus der Stedelijke Bibliotheek van Leeuwarden* (GAL) ('s-Gravenhage, 1932) 70, 253-255 en 461-462, en beknopt H. Coing, ed., *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren Europäischen Privatrechtsgeschichte*, II/2; *Neuere Zeit (1500-1800): Gesetzgebung und Rechtsprechung* (München, 1976) 481-482.

41. *GPCB*, III, 111 (1546), 775 (1570).

42. *GPCB*, II, 151: tractaat tussen de keizer en Friesland van 20 december 1524 sub 7 en 8 (behalve wegens *crimen lesae majestatis*). Bij die gelegenheid werd tevens bepaald (sub 4) ‘dat die Keyserlycke rechten in onsen Lande van Vrieslandt ghebruyct zullen worden’ (vergelijk ook sub 8). Zie over de receptie van ‘keizerrecht’ en/of Romeins recht in Friesland: L. J. van Apeldoorn, *Het Romeinsche recht in Friesland* (Mededelingen Nederlandse Akademie van Wetenschappen, nieuwe reeks III, no. 10; Amsterdam, 1940) en daarbij (of daartegenover) R. Feenstra, ‘Keizerrecht en Romeins recht in Friesland. Kanttekeningen bij de jongste literatuur over het onderwerp in verband met een onuitgegeven geschrift van S. H. van Idsinga’, *Verslagen en Mededeelingen oud vaderlandsch recht*, XI, i (1954) 177-252, en *idem*, ‘Römisches Recht und Kaiserrecht in den altfriesischen Rechtsquellen’ (1957), herdrukt in zijn *Fata ivris Romani. Etudes d'histoire du droit* (Leiden, 1974) 40-48.

43. Sickenga, *Het hof van Friesland*, 3-4; Guibal, *Democratie en oligarchie*, 25.

44. Sickenga, *Het hof van Friesland*, 37, noot 1.

Gedeputeerde staten wisten in 1581 van de prins gedaan te krijgen dat het hof zich niet met militaire of bestuurszaken mocht inlaten, tenzij om advies werd gevraagd. Enige politieke invloed hield het hof aanvankelijk nog wel: het had de raadsbestelling in de steden, terwijl het via de gewoonte om het hof in veel wetgevingszaken advies te vragen – een overblijfsel van de vroegere bestuurstaak – indirecte invloed uitoefende. De instructies van 1588 en 1597 maken duidelijk dat het hof voortaan de tweede viool zou spelen. Een resolutie van 1627 stelde uitdrukkelijk vast dat de Edel Mogende Heren, zoals de officiële titel van de raadsheren luidde, in rang op gedeputeerde staten volgden.

Het hof was metterdaad een gerechtshof geworden. Het oefende de rechtspraak uit; de raadsheren werden – zij het niet met zoveel woorden – voor het leven benoemd. Bij resolutie van 27 februari 1596 werd vastgesteld, dat elk der vier kwartieren – Oostergoo, Westergoo, Zevenwouden en de elf steden – drie raadsheren mocht aanwijzen. Ingeval van een vakature stelde het kwartier dat aan de beurt was een voordracht van twee op, waaruit de overige kwartieren een keuze deden⁴⁵. Voorwaarden waaraan de raadsheren moesten voldoen komen hieronder nader aan de orde⁴⁶. De vraag wat nu wel die opdracht tot het uitoefenen van de rechtspraak inhield, heeft aanleiding gegeven tot eeuwenlange ruzies tussen het hof en andere colleges aan wie rechtsprekende taken waren toebedeeld, zoals de *senatus judicialis* te Franeker, de raad ter admiraliteit, het krijgsgerecht en vooral het college van gedeputeerde staten.

Beslisten de staten in 1584 nog dat ten aanzien van de jurisdictie men strikt de ‘ordonnantie van Sassen’ zou volgen⁴⁷, in 1598 werd besloten een commissie van juristen te benoemen ter herziening van de Saksische ordonnantie. Het resultaat was de zogenaamde landsordonnantie van 4 november 1602, de *Statuten, ordonnantie ende costumen van Frieslandt*. Intussen vaardigden de staten ook een ordonnantie uit op de ‘civile en crimineele’ justitie (1601)⁴⁸. Zoals de considerans tot die ordonnantie van 1601 al aangeeft, was het er voornamelijk om te doen de boetes op misdrijven, zoals deze in de Saksische ordonnantie waren vastgesteld, te verhogen, omdat zij te laag waren om preventief te werken. Opvallend is, dat voor nagenoeg alle behandelde misdrijven – van doodslag tot ‘verbale injurie’ – nog steeds slechts een boete wordt geëist⁴⁹. Onderzoek in de criminele registers van het hof

45. *GPCB*, IV, 892.

46. Algemeen: Sickenga, *Het hof van Friesland*, 21-22, 29-36; Guibal, *Democratie en oligarchie*, 26.

47. *GPCB*, IV, 465 (art. XVII).

48. *Ibidem*, 1098-1104 (18 februari 1601); Sickenga, *Het hof van Friesland*, 67-69; Guibal, *Democratie en oligarchie*, 30-31.

49. Uitzonderingen in art. XXIV: ‘...criminaliter, nae gelegentheyt van saecken, gestraft worden’ en XXIX: ‘...zullen nae achttinge der Persoonen, ende arbitrage van den Hove, gestraft ende gebetert worden’.

zal moeten uitwijzen welke vervangende straffen men voor onvermogene misdadigers – en dat waren, ongezien, de meesten – in petto had.

Te bedenken valt evenwel dat er ook nog oude plakaten bestonden die hun geldingskracht hadden behouden – allicht niet die tegen ketterij –⁵⁰, en dat sinds 1601 een nieuwe strafwetgeving werd uitgevaardigd. Daaruit blijkt duidelijk dat de overheid steeds meer zijn toevlucht ging nemen tot lijfstraffen⁵¹. Behalve uit een tarief-lijst van boetes en bevelen tot vergoeding van toegebrachte schade – welke situatie een ‘clager’ veronderstelt – blijkt dat de overheid in 1504 al een belangrijk aandeel voor zich opeiste in wat we nu maar gemakshalve de strafrechtspraak noemen: zowel in de regulering van de wetgeving, in de organisatie van de procesgang – die in 1504 kennelijk nog voor een deel in de privésfeer, tussen dader en geleederde het ‘geschil’ oploste –, als in het opeisen van een deel der boetes.

In toenemende mate monopoliseerde de overheid het zoenen/bestrafen van misdrijven. Het is hier niet de plaats het complex van factoren te analyseren dat aan deze ontwikkeling ten grondslag ligt. Volstaan moet worden met de opmerking, dat de centraliserende tendenzen in het Saksische en Habsburgse bestuur – die ook elders in opkomende territoriale staten zijn te signaleren⁵² –, de benoeming van wetenschappelijk geschoolde juristen in de Friese raad (onder andere Hollanders en Utrechtenaren⁵³, gewend aan de inquisitoire procesvorm), de doorbreking van de vroegere ‘maagschap’⁵⁴ en de daarbij behorende oplossing van misdrijven in de private sfeer, de verarming van een deel van de bevolking⁵⁵ dat na het begaan van een misdrijf wegens onvermogen de geldboetes niet kon opbrengen en dat dus op andere wijze moest boeten, dat al deze factoren de gevoelde noodzaak tot het opleggen van (lijf)straffen van overheidswege hebben vergroot. Dat de behoefte tot effectieve vervolging der ‘ketterse’ secten hierbij een versterkende rol heeft gespeeld, ligt voor de hand.

Rond 1600 is in Friesland al een eerbiedwaardig scala van lijfstraffen en vrijheidsstraffen, althans in de wetgeving, aanwijsbaar: het zetten op water en brood, te

50. In de editie van de *Statuten, ordonnantien...* van 1664 vindt men daarvan verscheidene voorbeelden: 71, 85-86, 86-92, 93, 94, 95, 97, 105, 105-106.

51. Zie noot 40.

52. Bijvoorbeeld E. Schmidt, *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege* (3e dr.; Göttingen, 1965) 112.

53. Vergelijk Theissen, *Centraal gezag*, 155-156; zie ook noot 23.

54. K. de Vries, *Bijdrage tot de kennis van het strafproces in de Nederlandse steden benoorden Maas en Schelde vóór de vestiging van het Bourgondische gezag* (dissertatie Groningen; Groningen-Djakarta, 1955) hfdst. iii.

55. Dit betreft niet meer dan een hypothese; over armoede en verarming in deze periode staan maar weinig exacte gegevens ter beschikking: J. A. Faber, *Drie eeuwen Friesland. Economische en sociale ontwikkelingen van 1500 tot 1800* (dissertatie Utrecht; AAG Bijdragen XVII, 2 dln., Wageningen, 1972) I, 376-377 en samenvattend, *idem*, ‘Economische op- en neergang’, hoofdstuk XII in: J. J. Kalma, e.a., ed., *Geschiedenis van Friesland* (Leeuwarden, 1968; herdruk 1973) 340-344.

pronk stelling⁵⁶, verbanning, geseling, brandmerking, doodstraf. De langdurige gevangenisstraf – dus afgezien van het zitten op water en brood voor een korte tijd in het blokhuis te Leeuwarden, in een stedelijke raadskelder of in een kot of schuur ten plattelande – heeft vóór 1661 nauwelijks een rol kunnen spelen⁵⁷.

Aan het einde van de zestiende en in het begin van de zeventiende eeuw werd de basis gelegd voor de organisatie van de Friese rechtspraak binnen de republikeinse bestuursstructuur. Het hof kreeg in 1597 een instructie die gedurende twee eeuwen als grondslag zou dienen⁵⁸. De daarin vervatte omschrijving van taken en bevoegdheden werd in algemene termen neergelegd in de persoonlijke 'commissies' voor raadsheren en ander personeel van het hof dat door de staten werd benoemd. Het lagere personeel, dat door of vanwege het hof werd aangesteld, kreeg zijn instructies van het hof. In de loop van de zeventiende eeuw is een aantal aanvullende resoluties door de staten genomen die sommige aspecten van de werkzaamheden van de leden van het hof nader preciseren⁵⁹.

HET FRIESE HOF IN DE ACHTTIENDE EEUW

Het jaartal 1701 is in de geschiedenis van het hof zonder betekenis, in de historiografie ervan echter zoveel te meer. Sickenga beëindigde in dat jaar zijn studie over het hof van Friesland, die nog steeds bruikbaar is en vooral aantrekkelijk vanwege de bijlage waarin de auteur biografische gegevens opnam over de 74 raadsheren die gedurende de zeventiende eeuw zitting hadden in het hof⁶⁰.

Personeel

Om een indruk te kunnen krijgen van de taken die door het personeel van het hof werden verricht, heb ik mij niet zoals Sickenga beperkt tot de raadsheren en heb ik mij evenmin beperkt tot de gedrukte bronnen. Ik heb mij, integendeel, voornamelijk gebaseerd op archivalia.

56. Deze bestraffing moesten debiteurs ondergaan aan wie het hof brieven van cessie had geweigerd: *GPCB*, IV, 1103 (artt. I en II van de bijlage bij de *Ordonnantie op de civiele en crimineele justitie*).

57. De mededelingen over het Friese tuchthuis bij A. Hallema, *Geschiedenis van het gevangeniswezen, hoofdzakelijk in Nederland* (Den Haag, 1958) 89 zijn zeer onvolledig; men zie *GPCB*, IV, 984 art. X, 1067; V, 112 en 152, 163, 166 en 170, 254 en 635, 642 en 662.

58. *GPCB*, IV, 965-968 (31 artikelen); vergelijk daarbij de 'Commissie' voor het college van gedeputeerde staten van 1588: *ibidem*, 699-702.

59. Zie uitvoerig de reeds genoemde dissertatie van Sickenga en, beknopter, Guibal. Hieronder zal ik nog op een aantal kwesties rond het hof in deze eeuw terug moeten komen.

60. Van hen werden er 63 tijdens de zeventiende eeuw benoemd: Sickenga, *Het hof van Friesland*, 157-246; het belang van de daar verzamelde gegevens blijkt bijvoorbeeld uit J. A. Fabers studie 'De oligarchisering van Friesland in de tweede helft van de zeventiende eeuw', *AAG Bijdragen*, XV (Wageningen 1970) 39-64, speciaal 54-57.

Hoewel het hof in de ogen van de gemiddelde buitenstaander een monolithisch geheel moet hebben geleken, was het dat in feite niet. Er bestonden verschillende scheidslijnen. De eerste is die tussen het personeel dat door de staten werd benoemd en het door het hof zelf aangestelde en geïnstrueerde personeel. Een tweede is die tussen wat met een moderne omschrijving kan worden aangeduid als zittende magistratuur en openbaar ministerie, de procureur-generaal en de zijnen.

Het tableau de la troupe zag er aan het begin van de achttiende eeuw als volgt uit:

- (a) 12 raadsheren *ordinaris*, van wie de oudste in dienstjaren fungeerde als eerste en presiderende raad;
- (b) procureur-generaal;
- (c) griffier;
- (d) substituut van de procureur-generaal;
- (e) eerste klerk van de griffier (ook wel aangeduid als substituut van de griffier of secretaris);
- (f) tweede klerk ter griffie (ook wel aangeduid als *rollarius*);
- (g) eerste deurwaarder;
- (h) 5 of 6 deurwaarders *ordinaris*;
- (i) 7 of 8 boden *ordinaris*;
- (j) derde klerk ter griffie die fungeerde als ontvanger der cancelarij-gerechtigheden;
- (k) een 'sportelmaander';
- (l) 2 grossanten ter griffie;
- (m) dienaars van de criminele justitie;
- (n) 2 vuurboeters;
- (o) klerken van de raadsheren.

Daarenboven vindt men nog een gardenier van de Cancelarijtuin⁶¹, een leverancier van couranten, papier en van grofijzerwerk⁶² en een 'correspondent' namens het hof ter griffie van Hare Hoog Mogenden in Den Haag⁶³. Beide laatsten kan men

61. De eerste gardenier werd na de aanleg van de Cancelarijtuin in 1723 aangesteld; sommige van zijn opvolgers combineerden het tuinieren met de functie van bode of dienaar van de criminele justitie; zijn jaarsalaris was, en bleef, 10 zilveren ducats; zie Hof S, 1 (resoluties) fol. 163v (15.12.1723), 170v (13.10.1728), 202v (23.2.1745), 277v (31.5.1780, de man wordt dan aangeduid als 'onderhouder van aarde, zand en turf'), 320r (26.3.1792).

62. De leverancier van couranten, papier en andere schrijfbehoeften werd niet zo zeer 'benoemd' maar hem werd wel een monopolie verleend. Tussen 1738 en 1787 werden deze leveranties aan de gezamenlijke deurwaarders en bodes gegund, die daartoe een stand in de kancelarij mochten houden; zie Hof S, 1, fol. 196r (9.12.1738), 306 (19.1.1787) S, 2, fol. 6v-7v (5.12.1794), 14v-15r (16.12.1796). Van een leverancier van grofijzerwerk is slechts sprake in 1747: Hof S, 1, fol. 204v.

63. De taak van de 'correspondent' (in 1706 werd de eerste klerk ter griffie van HHM door het Friese hof als zodanig aangesteld) was het twee maal per week alle 'nouvelles' en resolutien van HHM mede te delen en tevens een missive op te stellen over de politieke besluitvorming in Den Haag; zijn jaarlijks tractement 400 carolusgulden; zie Hof S, 1, fol. 147v (26.11.1707), 154v (23.1.1715), 193 (16.9.1737), 201r (5.5.1742), 235v-236r (15.7.1767), 277 (25.4.1780).

beter niet tot het eigenlijke personeel van het hof rekenen. Hun werk is perifeer. Verder benoemde het hof nog de chirurgijn op het blokhuis⁶⁴ en instrueerde het de cipier van het blokhuis⁶⁵. De functionarissen sub a-d werden door de staten benoemd; die sub e-i door het hof. De meeste administratieve functionarissen werden door de griffier aangesteld; van de anderen zijn geen gegevens bekend⁶⁶. De executeur of 'sportelmaander' had tot taak het innen en administreren van bepaalde inkomsten van het hof⁶⁷. In financieel opzicht had het hof onder andere te maken met de rentmeester-generaal der domeinen, aan wie onder meer de boetes, opgelegd in 'compositie'-zaken, toekwamen⁶⁸. De dienaars van de criminele justitie ten-

64. Het blokhuis – sinds eind zestiende eeuw 'gedemolieerde Blokhuis' genaamd – fungeerde als huis van bewaring voor gearresteerde, nog niet veroordeelde verdachten (zie ook noot 33). In de achttiende eeuw fungeerden als chirurgijns van het blokhuis Willem Crans (1679-1708), Roeloff Roukema (1708-1746), Pijter de Vries (1746-1762), Gerard Pettinga (1762-1794), Dirk Pars (1794-?). De aanstelling betekende een nevenfunctie voor Leeuwarder chirurgijns. Zie Hof S, 1, fol. 149v-152r (9.11.1708), 203v-204r (23.11.1746), 221v-222v (19.5.1762); S, 2 fol. 5v (15.7.1794). Van *Johannes de Vries* is een handschrift overgeleverd over forensische geneeskunde, waarin men tevens een gedeeltelijke aanvulling van een lacune in het criminele archief van het Friese hof vindt, namelijk lijkschouwingen: 'Geregte genees- en heilkundige onderzoekingen en verschillende verklaringen van medici en chirurgi, van 1752-1782 aan den Hove van Friesland gegeven; voorafgegaan door korte practykaale bedenkingen specterende de medicina forensis', 164 fols., aanwezig in de Stedelijke Bibliotheek (Sb) Gemeentearchief Leeuwarden (GAL) onder A 1014, vergelijk Visser, *Catalogus*, 111.

65. Zie de door de staten gegeven 'Instructie voor de Cipier van 'sLandschaps gevangenhuis' (daarmee is het blokhuis bedoeld) uit 1656 en de 'Ordre op hetgeene bij de Cipier op 't Blokhuis sal werden geschaf, soo voor de gijlselaars als criminele gevangenen', Hof D, 116-121, 122-124, en nadere instructie van het hof, dd. 11.7.1725 (= 29.3.1740) en 22.3.1740 in Hof S, 1, fol. 197v-198r; vergelijk ook J. L. Berns, *Inventaris der archieven van de Staten van Friesland en de daarmee verbonden colleges 1580-1795* (Leeuwarden, 1964) G 27 c. Voor de nieuwe functie van assistent van de cipier van het blokhuis werd bij schrijven van 9 januari 1809 namens de landdrost van Friesland een instructie verstrekt, zie Hof J 3, in dato. Het toezicht op 'slands tucht en werkhuis behoorde tot de competentie van de gedeputeerde staten. Ik laat het hier buiten beschouwing omdat het hof er in organisatorisch opzicht bijna geen bemoeienis mee had.

66. In tegenstelling tot de gewoonte – ten aanzien van de sub e tot i genoemde functionarissen en van de gardenier, leveranciers van couranten, correspondenten bij HHM – werden hun benoemingen niet in de resolutieboeken van het hof (S 1 en 2) genoteerd.

67. Zijn 'Commissie' (als model die voor Ale Zijlstra, 20.1.1740) in Berns, *Staten*, G, 27 c. Zijn functie blijft in de archieven van het hof in het duister. Wegens het lange vaceren van het griffiersambt stelde het hof, met instemming van het provinciaal bestuur op 13 februari de eerste grossant, G. van der Meer, tevens aan als adjunct van de 'ontvanger' van de kanselarijgerechtigheden; Hof S, 2, fol. 19r-21r.

68. Deze functionaris kreeg zijn 'commissie' van de staten, sinds 1766 na aanstelling door de stadhouder. Hij presenteerde zijn commissiebrief aan het hof, dat de brief registreerde in zijn commissieboek (Hof C, fol. 508, 526, 530, 543, 569, 576, 586). In 1766 werden de ambten van ontvanger-generaal der consumptien en van rentmeester der domeinen samengevoegd tot het ambt van ontvanger-generaal der domeinen en consumptien (zie Berns, *Staten R*, 56, e 3 en R, 56 k). Deze nieuwe constellatie gaf het hof aanleiding een gebaar van goede wil te maken en te pogen de relaties tussen hof en rentmeester (ontvanger) te normaliseren. In verband met een geschil over de plaats welke de rentmeester in de vergadering van het hof mocht innemen – vóór of na de procureur-generaal en de griffier – hadden de rentmeesters ervan afgezien de kanselarij te bezoeken, ook

slotte werden door de (substituut) procureur-generaal aangesteld en geïnstrueerd⁶⁹. De bemanning van het hof van Holland, Zeeland en West-Friesland, dat in de achttiende eeuw de volkrijkste gewesten bediende⁷⁰, verschilde niet wezenlijk van die van het Friese hof⁷¹.

Het is in het kader van dit opstel niet nodig aan de hand van instructies, commissies en resoluties een beschrijvende functie-analyse te maken van alle bij de criminele en civiele rechtspraak van den hove betrokken personen⁷². Wel heb ik, om aansluiting te zoeken bij het werk van Sickenga (zie noot 60), een overzicht gemaakt van die functionarissen bij het hof in de periode 1701 tot 1811 van wie ik daarover gegevens kon vinden. De gegevens zijn in Bijlage I opgenomen⁷³. Voor het begrip van wat ik in de inleiding het bureaucratiseringsproces noemde en de weerslag daarvan op de organisatie en gang van de criminele rechtspraak, is dat ook niet noodzakelijk.

nadat de staten in 1742 in hun voordeel hadden beslist. Het hof besloot nu, bij resolutie van 19 september 1766, weer te trachten uitvoering te geven aan zijn instructie (*GPCB*, IV, 966, art. XII) en voortaan de rentmeester (ontvanger) uit te nodigen ter vergadering zijn advies uit te brengen in zake composities (Hof S, 1, fol. 231v-232r).

69. Over hen is weinig bekend. Het archief van de procureur-generaal is nagenoeg geheel verloren gegaan (Berns, *De archieven van het hof provinciaal*, 33).

70. In Holland was het bevolkingsaantal in 1622 ruim 671.000 en in 1795 ruim 783.000; in Friesland wordt de bevolking in 1714 geschat op 129.000 à 135.000 en in 1796 bedroeg ze ruim 157.000; zie A. M. van der Woude, *Het Noorderkwartier* (dissertatie Utrecht; AAG Bijdragen, XVI, Wageningen, 1972) I, 101, en Faber, *Drie eeuwen Friesland*, I, 56-57 en II, 413. Ten aanzien van het hof van Holland valt wel te bedenken dat de criminele rechtspraak daarvan maar een zeer ondergeschikte rol speelde.

71. Te weten: president, 11 raadsheren, procureur-generaal tevens advocaat-fiscaal crimineel, advocaat-fiscaal civiel (van 1719 tot 1734 combineerde de procureur-generaal de functies van advocaat-fiscaal crimineel en civiel), griffier, substituut-griffier, secretaris, beëdigd klerk van de secretaris, penningmeester van de griffie, eerste klerk ter griffie, klerk ter furneerkamer, klerken ter griffie, eerste deurwaarder, deurwaarders, boden, major, drost, castelein en concierge, cipier van de Voorpoort, vuurboeters, biljetaanplakker en dienaars van de procureur-generaal. Het grotere aantal lagere administratieve functies weerspiegelt het meerdere schriftwerk dat door het Hollandse hof verricht moest worden (zie de zogenaamde Herenboekjes; de gegevens daaruit zijn per functie en per persoon op formulier gebracht in het kader van het project Bureaucratisering van het Instituut voor Geschiedenis der RU Groningen. Drs. O. Vries was zo vriendelijk mij inzage van deze data te geven).

72. Bovendien heeft mevrouw mr. B. S. Hempenius-van Dijk een dissertatie in bewerking waarin organisatie en werking van het hof in de tweede helft van de achttiende en aan het begin van de negentiende eeuw worden onderzocht. De resultaten van haar onderzoek, dat zich speciaal richt op de civiele rechtspraak, zullen binnen afzienbare tijd worden gepubliceerd.

Vanzelfsprekend is, formeel gezien, een scheiding tussen civiele en criminele rechtspraak maar moeilijk aan te brengen. In dit opstel beperk ik mij tot het weergeven van hetgeen mij onmisbaar lijkt voor een goed begrip van de relatie tussen 's hofs organisatie en zijn strafrechtspraak. Ik heb niet meer dan strikt noodzakelijk leek, op het werk van mevr. Hempenius willen vooruitlopen. Voor haar medewerking ben ik haar zeer erkentelijk.

73. Ruimtegebrek verhindert het opnemen van de namen der functionarissen. Deze zijn door mij gedeponneerd bij het in noot 71 genoemde project Bureaucratisering.

Benoeming, ambtenverkoop

Zijn moderne sollicitatie- en selectieprocedures al vaak ondoorzichtig⁷⁴, dit was in veel sterker mate het geval tijdens het *ancien régime*. Voor de benoeming van sommige functionarissen bestonden wettelijk vastgelegde voorwaarden; voor de meesten waren die er niet of zijn zij niet terug te vinden. De zaak wordt nog meer gecompliceerd doordat in de praktijk met wettelijke bepalingen de hand werd gelicht. De door Faber en anderen gesignaleerde oligarchisering van het Friese bestuursbestel in de tweede helft van de zeventiende eeuw⁷⁵ heeft deze kloof tussen wet en praktijk zeker vergroot. De door de staten benoemde functionarissen bij het hof – raadsheren, procureur-generaal, griffier en substituut van de procureur-generaal – kregen een ‘commissie’ mee waarin een zeer algemeen gehouden taakomschrijving was overgenomen uit de instructie voor het hof.

Wat de raadsheren betreft, spreken die ‘commissies’ slechts van een ‘bekwaam en rechts-ervaren persoon’⁷⁶. Om voor benoeming in aanmerking te komen, dienden de gegadigden: (a) geboren Fries te zijn; de wet stelde hen die twintig – sinds 1673: tien – jaren in Friesland hadden gewoond en degenen die met een Friezin waren getrouwd, gelijk met geboren Friezen; (b) de ‘ware gereformeerde religie’ te belijden; (c) de graad van doctor of licentiaat in de rechten te bezitten en bij het hof te zijn geïmmatriculeerd; (d) minstens 25 jaar oud te zijn; (e) tot een zittend raadsheer niet in bepaalde verboden graden van bloed- of aanverwantschap te bestaan⁷⁷. De bepalingen sub a, b en d zullen ook gegolden hebben voor de benoeming tot (substituut) procureur-generaal en griffier. Om feitelijk in het bezit van hun ambt te worden gesteld, dienden deze functionarissen een eed op hun instructie en de zuiveringseid af te leggen⁷⁸. Om zijn werkzaamheden effectief te kunnen aanvangen diende een nieuw-benoemde raadsheer plechtig in de vergadering van de raad te worden ‘geïntroduceerd’⁷⁹. De substituten van de procureur-generaal toonden hun aanstellingsbrief aan de raad en werden dan in hun functie ‘erkend’⁸⁰. Deze

74. P. J. van Strien, ‘Waarborgen tegen willekeur bij personeelsselectie’, *Intermediair*, XIII (1977) nr XL, 1-9.

75. Faber, ‘De oligarchisering van Friesland’ (zie noot 60) en Guibal, *Democratie en oligarchie*.

76. Hof C (commissieboek, 1701-1798). De oudst bekende ‘commissie’ voor een raadsheer dateert van omstreeks 1560: *Naamrol der Edele Mogende Heeren Raden s’Hofs van Friesland, sedert de aanstelling van’t zelve in den jare 1499 tot heden; met eenige commissien, instructien en resolutien* ... (Leeuwarden, 1742) 73-75.

77. Sickenga, *Het hof van Friesland*, 29-36. Veel van deze bepalingen waren laatstelijk vastgesteld bij het reglement van 15 maart 1673: *GPCB*, V, 959; vergelijk ook *Reglement reformatoir* van 21 december 1748 artt. 32 en 33, onder meer afgedrukt bij Guibal, *Democratie en oligarchie*, 203.

78. Sickenga, *Het hof van Friesland*, 28 en 59.

79. Geregistreerd in Hof TTT (annotatieboeken der presente en absente raadsheren).

80. Geregistreerd in Hof S (resolutieboeken); de eerste ‘erkenning’ sub 11 maart 1729.

functionarissen werden, waarschijnlijk met uitzondering van de substituut procureur-generaal die aan het toezicht van het hof was onderworpen, kennelijk voor het leven benoemd⁸¹. Zij waren echter niet uitdrukkelijk onafzetbaar, want zij mochten op straffe van 'privatie van hun officie' geen geschenken van procederende partijen aannemen⁸².

Behalve de genoemde formele criteria voor benoembaarheid speelden informele aspecten een grote, soms doorslaggevende, rol in de selectieprocedure. Terecht is opgemerkt, dat het stelsel van ambtenbegeving, vooral op stedelijk niveau, met zich bracht 'dat bekwaamheid in veel gevallen niet alleen niet vooropstond, maar zelfs nauwelijks of in het geheel geen rol speelde: 'het verstand komt met het ambt'⁸³. In hoeverre de praktijk van ambtenverkoop en -transport de deskundigheid en slagvaardigheid van het Friese hof in de achttiende eeuw heeft aangetast, valt moeilijk te schatten. Gegronde klachten daarover zijn voor 1795 niet bekend. Cumulatie van ambten was verboden en schijnt in de hogere regionen van het hof niet te zijn voorgekomen. De hoogste ambten bij het hof behoorden niet tot de zogenaamde 'ambulatoire' ambten; zij werden ook niet via toerbeurten of almanakken verdeeld⁸⁴. Met sommige wetsbepalingen voor benoembaarheid werd in de praktijk de hand gelicht⁸⁵. Verkoop en transport van ambten waren praktijken die, hoewel herhaaldelijk bij de wet verboden, toch werden toegepast, en feitelijk onuitroeibaar bleken⁸⁶. Beide gewoonten waren misbruiken, in zoverre ze in strijd waren met de wet⁸⁷. Ze tendeerden onmiskienbaar tot oligarchisering: het beperken van het recruteringsveld der benoembaren tot degenen die de vaak hoge koopsommen konden opbrengen. Ze betekenden allicht ook een nog grotere verenging van het recruteringsveld der gegadigden dan de wet al aanbracht. Toch wil dit niet zonder meer zeggen, dat de bekwaamheid van de hogere functionarissen van het hof daardoor nadelig werd beïnvloed. De familie speelde tijdens het *ancien régime* een belangrijke rol in de voorbereiding, de socialisering, van haar leden voor administratieve taken, terwijl de 'in-service training' toen, evenals thans nog vaak, een grote rol speelde⁸⁸. Daarbij kwam nog, dat de rechtenstudie als vereiste van be-

81. Vergelijk Guibal, *Democratie en oligarchie*, 25-26.

82. Instructie van het hof (1597) art. 27: *GPCB*, IV, 968; Sickenga, *Het hof van Friesland*, 38.

83. Vries, 'Geschapen tot een ieders nut', 337.

84. Guibal, *Democratie en oligarchie*, 91-92; het ambt van substituut procureur-generaal viel wel onder de toerbeurten, zie *ibidem*, 212.

85. Voorbeelden bij Sickenga, *Het hof van Friesland*, 34-36.

86. Vries, 'Geschapen tot een ieders nut', 338 en de daar genoemde literatuur.

87. Te meer, wanneer gedeputeerde staten, zoals in 1662, ingrepen in de procedures die de procureur-generaal was begonnen tegen overtreders van het verbod tot ambtenverkoop: Guibal, *Democratie en oligarchie*, 113 vv.

88. Dat geldt trouwens ook nog voor de negentiende en, in mindere mate, voor onze eeuw: Van Braam, *Ambtenaren en bureaucratie*, 188.

kwaamheid in zekere mate de nadelen van die beperking van het recruteringsveld weer ophief⁸⁹.

De feitelijke gang van zaken ten aanzien van verkoop en transport van ambten bij de hogere functionarissen van het Friese hof onttrekt zich grotendeels aan onze waarneming⁹⁰. Onderscheid moet gemaakt worden aan wie de koopprijs werd betaald. Voor de meeste civiele en militaire ambten dienden de nieuwbenoemden in 's lands kas een som te storten, die men in Friesland aanduidde als 'equivalent'⁹¹. Raadsheren, procureur-generaal, griffier en hun substituten betaalden twee- of eenmaal hun jaartractement⁹². Het is moeilijk te beslissen of dit nu als een 'koopprijs' of als een speciale belasting moet worden aangemerkt. Van dit equivalent moeten de jaarlijks te betalen 'officie en amptgelden', of kortweg 'ampten en officien', duidelijk worden onderscheiden⁹³. Deze som is zeker als een belasting te kwalificeren⁹⁴. Behalve deze 'prijs' die ook de functionarissen van het hof voor hun nieuwe ambt aan het land moesten betalen, is mij van betaling voor een functie bij het hof aan zijn ambtsvoorganger geen ander voorbeeld bekend geworden, dan het reeds door Guibal gesignaleerde geval⁹⁵. Johan Vegelin van Claerbergen, die in 1720

89. Zie daarover D. J. Roorda en A. H. Huussen jr., 'Das Heft in der Hand und Geld im Kasten. Historische beschouwingen over vroeg-moderne overheidsbureaucratie in Europa', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XC (1977) 303-327, (in het bijzonder 316-317 en de daar genoemde literatuur). Voor 1673 gold nog de oude traditie, dat edellieden niet in de rechten behoefden te zijn afgestudeerd om in aanmerking te komen voor benoeming als raadsheer; desalniettemin hield men later, althans in de eerste helft van de achttiende eeuw, toch niet de hand aan het vereiste uit art. 25 van het reglement van 15 maart 1673: Sickenga, *Het hof van Friesland*, 33-34.

90. Guibal, *Democratie en oligarchie*, 98.

91. *Ibidem*, 52.

92. Hof D. 267-270: 'Lijste van amptdragende personen, en taux waarop dezelve zijn gestelt, in cas van vacature der ampten, zooals gereguleert is, bij plaacet van den 15 April 1716 en nader gesuppleert bij resolutie van den 27 Februarij 1760'. Raadsheren 3000, procureur-generaal 3000, griffier 3000 en hun substituten 500. Aan het einde van de lijst staat uitdrukkelijk (269): 'Alle verdere ampten en bedieningen in vorenstaende lijst niet begrepen, moeten een jaartractement ten profijte van den Lande laten staan'. Daar wordt ook gemeld dat de betaling kon geschieden cash of met landschapobligatiën; sinds 1742 kreeg men 25% korting op het equivalent als men binnen drie maanden na zijn aanstelling in klinkende munt betaalde. Voor de periode 1771-1796 is in het archief van de Friese rekenkamer een register der equivalent-betalingen overgeleverd, waaruit we kunnen zien welke ambtenaren contant en welke in obligatiën betaalden: Berns, *Staten*, R, nrs. 48 en 49. Deze equivalenten zijn mogelijk de opvolger van de in 1666 vastgestelde 'voorschotten' of 'opschotten', geregistreerd in *ibidem*, R 50 (1666-1715) en 51; zie daarbij ook *ibidem*, R 53, II, m 2 en R 53, II, n-p.

93. De omschrijving die Swart van 'amptgeld' geeft, gaat dus voor Friesland niet op: 'At about the same time [in the 1670's] in almost all provinces a tax on offices, called *amptsgeld*, was introduced, which the official had to pay either yearly or in a lump sum on his entrance into office'; K. W. Swart, *Sale of Offices in the Seventeenth Century* (dissertatie Leiden; 's-Gravenhage, 1949) 73; vergelijk ook Vries, 'Geschapen tot een ieders nut', 345.

94. De collecteur-generaal van de officie en amptgelden verantwoordde over de periode 1 mei 1734 tot 30 april 1735 29.128, - en over 1774/75 21.379,16 gulden; zie Berns, *Staten*, R 26, vergelijk ook R 46.

95. Guibal, *Democratie en oligarchie*, 98.

tot raadsheer was benoemd⁹⁶, kocht in 1722 de grietenij Doniawerstal van zijn schoonvader Allard van Burum en verkocht zijn raadsheersambt aan zijn neef dr. Philip van Vierssen⁹⁷ voor *f.* 22.500,-. Men is geneigd uit deze hoge som te concluderen ten eerste, dat ook Vegelin wel zijn ambt zal hebben gekocht en ten tweede, dat het raadsheerampt toch wel aanzienlijke emolumenten moet hebben gehad naast het jaarlijkse tractement van *f.* 1.500,- (dat bovendien nog werd belast), om deze hoge koopsom verklaarbaar te kunnen maken.

Een ander gebruik, dat in kringen van het hof veel voorkwam, was het resigneren en transporteren van het ambt aan een opvolger. Bij resolutie van 16 mei 1662 werd het hun die hun ambt minstens twintig jaar hadden bekleed toegestaan 'hetselve ampt voor een redelijke en behoorlijke recognitie' over te dragen aan een ander gekwalificeerd persoon⁹⁸. Daarmee werd een uitzondering geschapen op de algemene regel dat men niets mocht en hoefde te betalen voor een ambt. Sickenga geeft verscheidene voorbeelden van dergelijke transporten van raadsheersambten uit de zeventiende eeuw⁹⁹. Ook in de achttiende eeuw was het aantal resignaties vrij groot: vóór 1795: 29 resignaties tegenover 20 overlijdens (zie Bijlage I). Aangezien voor de achttiende eeuw nog geen prosopografisch onderzoek naar de raadsheren is ondernomen, kan nog niet worden uitgemaakt in hoeverre deze resignaties geschieden ten behoeve van verwanten. Evidente voorbeelden zijn die waarin de zoon de vader in het ambt opvolgde. Dr. Johannes Beucker, de procureur-generaal resigneerde in 1704 ten behoeve van zijn zoon¹⁰⁰. Hetzelfde geschiedde bij het resigneren van de raadsheer dr. Martinus van Scheltinga in 1714, die werd opgevolgd door zijn zoon Gajus¹⁰¹. Cumulatie van ambten was verboden en schijnt in de hogere regionen van het hof in de zeventiende en achttiende eeuw ook niet te zijn voorgekomen¹⁰².

Hiërarchie, besluitvorming

De formele basis voor de werking van het hof was, zoals gezegd, gelegd door instructies en commissies. De instructies werden door de staten uitgevaardigd¹⁰³ of

96. Zijn 'commissie' is geregistreerd in Hof C, fol. 516r, dd. 3 oktober 1720; hij was de opvolger van de overleden Pierius Lijclama à Nijeholt.

97. Diens 'commissie' in Hof C, fol. 523v, dd. 3 februari 1722.

98. Sickenga, *Het hof van Friesland*, 24.

99. *Ibidem*, 26-28.

100. Hun 'commissies' in Hof C, fol. 226v, dd. 21 februari 1679 en fol. 480r, dd. 13 december 1704. Beucker de Jonge bekleedde zijn ambt tot 1742 toen hij resigneerde en werd opgevolgd door mr. Pieter W. Ramaker.

101. Diens 'commissie' in Hof C, fol. 497v, dd. 20 november 1714; zie ook Sickenga, *Het hof van Friesland*, 230-231; een ander geval signaleert Sickenga op 24.

102. *Ibidem*, 46-48.

103. Berns, *Staten*, G 27 c, fol. 107-160.

door het hof zelf gegeven¹⁰⁴. In de loop der tijd werden aanvullende taakomschrijvingen vastgesteld. Het hof was niet bevoegd zonder toestemming van de staten salarissen vast te stellen¹⁰⁵. Onder het hof valt hier te verstaan: de raad, de vergadering der raadsheren¹⁰⁶. Deze nam de beslissingen: vonnissen in civiele en criminele processen, en stelde regels voor het interne functioneren vast. De rangorde en plaats van de raadsheren werd bepaald door anciënniteit. Bij het delibereren over de vonnissen vroeg de presiderende raadsheer het eerst aan de 'jongste' van hen diens mening enz. Het quorum was bepaald op zeven. Men besliste bij meerderheid van stemmen¹⁰⁷. De inhoud van de deliberaties in de raadkamer moest geheim worden gehouden. Publicatie van *dissenting opinions* was verboden. Men werkte collegiaal. Bij de deliberaties over criminele zaken mocht de procureur-generaal aanwezig zijn. Hem en andere functionarissen, zoals de griffier, klerken van raadsheren en andere schrijvers was geheimhouding opgelegd.

De ambtenaren ter griffie – griffier, klerken en grossanten – vormden de spil waar het administratieve werk van het hof om draaide. Zij zorgden voor het afschrijven van bescheiden, zij ordenden de dossiers en hielden de registers bij¹⁰⁸. De griffier was ook verantwoordelijk voor het archief van het hof en voor de kas¹⁰⁹. De griffier stelde blijkbaar zelf zijn personeel beneden de rang van tweede klerk (*rollarius*) aan. Toename van de omvang van het archief en problemen rond de toegankelijkheid van de processtukken – waarschijnlijk ontstaan door nalatigheid van de in 1773 of 1774 overleden eerste klerk (substituut-griffier), Petrus Bosscha – gaven het hof in 1774 aanleiding orde op zaken te stellen. Het archief werd geordend¹¹⁰ en men maakte van de gelegenheid gebruik om de bibliotheek opnieuw te laten catalogiseren. De griffier werd opgesierd met de titel 'opperbibliothecarius'¹¹¹. Een

104. Geregistreerd in Hof A of in de resoluties Hof S.

105. *GPCB*, IV, 966: Instructie van 1597, art. XIII.

106. Guibal, *Democratie en oligarchie*, 28.

107. Sickenga, *Het hof van Friesland*, 55-56, 63.

108. Hun instructie van 1673 in Hof D, 289-294. Zie voor 's hofs eigen instructie voor de tweede klerk (*rollarius*) in Hof S, 1, fol. 110-112 (1673) en de nadere instructies van 1697 en 1727 *ibidem*, fol. 132 en 169; voor de grossanten zie Hof S, 1, fol. 180 v (1731) en S, 2, fol. 1 (1792).

109. De gedetailleerde 'Taux van Cancellaryje Gerechtigheden' is afgedrukt in Boek 3, titel 32 van de *Statuten, ordonnantien enz.*, (editie 1770) 231-241. Daaruit blijkt ook duidelijk wat de griffier en de zijnen aan dat schrijfwerk konden verdienen. De griffier had de taak deze inkomsten uit te betalen.

110. 's Hofs resoluties van 1 en 22 maart 1774, in Hof S, 1 fol. 255-256.

111. Resoluties van het hof, dd. 6 mei 1774 en 24 oktober 1776, in Hof S, 1, fol. 256v en 264; in 1803 wordt als bibliothecaris de substituut-griffier genoemd; zie notulen en besluiten van het departementaal bestuur in BRF 295, 18 mei 1803 sub 4.

De catalogus van de uitgebreide bibliotheek van het hof, die nu is opgenomen in de Provinciale Bibliotheek van Friesland, werd in druk uitgegeven: *Catalogi duo instructissimae bibliothecae, quae est in supremo Frisorum curia* (Leeuwarden, 1776; exemplaar in Sb (GAL) onder nummer C 261 met bijgeschreven aanwinsten sinds 1776). Deze alfabetisch en systematisch ingedeelde catalogi vervingen de in 1733 door Henricus Strik uitgegeven *Catalogus instructissimae bibliothecae, quae*

kwart eeuw later zag het hof de goede toegankelijkheid van zijn archief tevens als een dienst aan het publiek¹¹².

Voor het uitvoeren van allerlei besluiten van het hof waren deurwaarders en boden in dienst, die exploiten betekenden, missiven en mandementen overbrachten, citaties deden enz.¹¹³. Zij waren dus vaak op reis, zaten in de buitendienst. Dat zelfde geldt ook voor de dienaren van de criminele justitie die door de substituut van de procureur-generaal werden aangesteld¹¹⁴. Zij hadden tot taak het arresteren van verdachten, het overbrengen van arrestanten uit het gehele gewest naar het blokhuis, het assisteren bij executie van lijfstraffen en dergelijke meer¹¹⁵. Aan de periferie bewogen zich de scherprechter die de lijfstraffen moest uitvoeren en de tortuur toepassen¹¹⁶, de hospes¹¹⁷, de al genoemde cipier en chirurgijn van het blokhuis en tenslotte het onderhouds- en schoonmaakpersoneel, zoals de vuurboeters en de gardenier, de schoorsteenveger en secreetschoonmakers.

De hiërarchie van dit 'lagere', door of namens het hof aangestelde, personeel is moeilijk aan te geven¹¹⁸. Het salaris is daarvoor een niet toereikende indicatie. Vaak bestond het tractement geheel of grotendeels uit vergoeding van stukwerk,

est in suprema Frisiorum curia (ex mandato . . . senatorum in ordinem digestus; Leeuwarden, 1733, exemplaar in Pb onder nummer KB 208 met ms.-aantekeningen).

112. In verband met de voorgenomen verhuizing van het Friese hof naar Groningen schreef de griffier op 12 augustus 1800 aan de agent van justitie in Den Haag: 'Het transport van deze Bibliotheek zal wel zwaarigheid hebben, maar het zal veelligt onmogelijk zijn om de groote massa van processale stukken en papieren, die, tot nut van het publiek, in een zeer goede orde over 't algemeen op onze Cancellarij alhier berusten en zeer ligt te vinden zijn, op eene andere plaats weder in die goede orde ter bereiking van dat nut over te brengen' (Hof I, 4, fol. 162v). Deze geplande verhuizing van het Friese hof naar Groningen – waarvan ik elders geen vermelding vond – is vreemd. Immers, op grond van de Staatsregeling van 1798 zou de beweging andersom zijn: Groningse instellingen zouden naar Leeuwarden, de hoofdplaats van het departement van de Eems, verhuizen; zie J. C. van der Ploeg, 'Het ambtelijk apparaat van het gewest Stad en Lande (1795-1802). Politieke omwentelingen en ambtelijke continuïteit?' (ongepubliceerde doctoraalscriptie, Instituut voor Geschiedenis RU Groningen, project Bureaucratisering, 1977) 10-12.

113. Zie voor de eerste deurwaarder de nadere instructies van 7 en 14 december 1568: Hof A, fol. 63; een model voor zijn commissie uit 1601 in Hof C, 298-300: hoewel de eerste deurwaarder zijn 'commissie' toen van de staten kreeg, werd hij in de achttiende eeuw door het hof aangesteld (Hof S, 1, fol. 153-154: 14 september 1713); nadere instructies uit 1673 en 1731 in Hof S, 1, fol. 112-113 en 180). Zie voor deurwaarders en bodes ook nog de nadere instructie van 1544 (Hof A, fol. 39) en het reglement inzake boelgoedsresten uit 1775 in Hof S, 1, fol. 261-263.

114. Vergelijk Hof S, 1, fol. 203: 18 mei 1746.

115. Hun werkzaamheden komen gedetailleerd naar voren in de tarieflijst uit 1730 van vergoeding voor hun diensten, in *ibidem*, fol. 176-178; ook de resoluties van 6 oktober 1784, 16 februari 1789 en 19 oktober 1791 in *ibidem*, fol. 298, 309-312 en 316v.

116. 's Hof's 'Reglement rakende de plicht van de scherprechter' uit 1756 en een nadere instructie uit 1781 in *ibidem*, fol. 217 en 296.

117. Deze hospes, waarschijnlijk de herbergier van 'Het Wapen van Leeuwarden', moest de getuigen in criminele zaken, en soms ook 'geconfineerden', logeren; zie zijn 'ordre en reglement' van 1720, met aanvulling van 1722 in *ibidem*, fol. 159v.

118. Vergelijk Sickenga, *Het hof van Friesland*, 65-66.

terwijl soms niet bekend is of naast betaling voor diensten ook een vast jaarlijks bedrag werd uitgekeerd. Daarbij komt nog, dat sommige van deze ambtenaren nevenfuncties hadden. Pas na 1795 komen hierover duidelijker gegevens naar voren.

Carrièreverloop

Een duidelijk carrièreperspectief bestond niet binnen het ambtelijk apparaat. Het opstellen van het tableau der functionarissen heeft mij echter wel enig inzicht opgeleverd in de mogelijkheden van stijging binnen de dienst. Om beneden aan de ladder te beginnen: elke raadsheer had een eigen klerk die hij aanvankelijk uit eigen zak schijnt te hebben betaald. Totdat in 1774 bepaald werd dat deze klerken een vast jaarsalaris zouden ontvangen¹¹⁹, vormden zij dus een brok 'verborgen' bureaucratie¹²⁰. Het was in de achttiende, en misschien al in de zeventiende eeuw, een gewoonte geworden dat dit raadsheersklerkschap een springplank vormde tot een carrière binnen het hof. Voor deze klerken gold anciënniteit als basis voor het eventuele opvolgen in een vacante post onder de 'suppoosten van den Hove'. Het hof regelde in 1769 nauwkeurig de modaliteiten van die anciënniteit: als de raadsheer bij wie de 'oudste' klerk in dienst was defungeerde, dan zouden zijn dienstjaren blijven bestaan – en behield hij dus zijn rang – als hij door de opvolgende raadsheer in dienst werd genomen. Was die raadsheersplaats echter nog vacant of was de nieuwbenoemde nog niet geïntroduceerd, en viel er intussen een post open waarvan aan het hof de begeving stond, dan verloor deze 'oudste' klerk – zij het tijdelijk – zijn 'recht' en zou hij worden gepasseerd ten behoeve van de hem in rang volgende klerk¹²¹. Hieruit valt te concluderen, dat de raadsheersklerken niet tot het vaste personeel binnen het hof werden gerekend. Deze opvatting is na 1774 blijkbaar niet gewijzigd¹²². Pas in 1806 werd uitgemaakt, dat de klerken van raadsheren en procureurgeneraal, die naast het administratieve werk ter aanvulling van hun geringe salaris ook 'eenige personele en huiselijke diensten' verrichtten, niet tot de 'dienstboden' behoorden¹²³.

119. Dit geschiedde – nadat een desbetreffend verzoek al in 1759 was gedaan – pas bij resolutie van de staten dd. 9 mei 1774 art. 14. De klerken der raadsheren zouden jaarlijks 20 zilveren ducaats (*f.* 62,-) ontvangen. De griffier werd belast met de uitkering daarvan, per kwartaal; zie Hof S, 1, fol. 257.

120. Zie voor het belang van die 'verborgen' bureaucratie Roorda en Huussen, 'Das Heft in der Hand', 304.

121. Hof S, 1, fol. 237v (resolutie van 25 april 1769).

122. Nog in 1801 refereerden sollicitanten voor de post van bode aan de resolutie van 1769; zie hieronder noot 241.

123. Staatsbesluit van 4 juni 1806, nr 11 'dat de klerken der Raden en van den Proc. Gen. aan de ordonnantie op de dienstboden niet onderworpen zijn', genomen naar aanleiding van de vraag van het hof aan de raadspensionaris of deze klerken begrepen waren in art. 17 van de publicatie over de belasting op de dienstboden. In hun brief van 24 mei 1806 geven de raadsheren nog enige informa-

Van de 35 *ordinaris* deurwaarders die in de periode 1701 tot 1811, blijkens de resoluties van het hof¹²⁴, werden aangesteld, waren er 28 klerk van een raadsheer, drie waren bode, terwijl van vier hunner de laatste functie niet is geregistreerd. Van de 52 boden die in die zelfde tijd werden benoemd, waren er 32 klerk van een raadsheer en was er één tevoren deurwaarder. Van 19 bodes zijn de antecedenten niet genoteerd¹²⁵. Drie van de vijf in de achttiende eeuw aangestelde gardeniers waren tevens bode of dienaar van de criminele justitie¹²⁶.

Van belang voor de beantwoording van de vraag naar de cohesie van en doorstroming binnen het ambtelijke apparaat is het te weten hoe de carrières van deze uitvoerende functionarissen verder verliepen. Het verloop van personeel binnen de rangen van bode en deurwaarder lijkt niet groot te zijn geweest. Van de zestien deurwaarders die 'vrijwillig' de dienst opzegden (zie Bijlage I), zijn er zeven in een hogere functie gekomen; één wisselde in 1771 met een bode van baan¹²⁷; van acht is de reden van hun ontslag niet bekend. Van die zeven klimmers waren er vier tot eerste deurwaarder en drie tot tweede klerk ter griffie (*rollarius*) benoemd. Van de vierentwintig bodes die 'vrijwillig' aftraden, kwamen er tien in een hogere functie: vier werden eerste deurwaarder, vijf tweede klerk en één van hen, Johannes Ruardi, maakte na vijftien jaar dienst als bode in 1730 zelfs de sprong naar het ambt van substituut procureur-generaal.

Uit Bijlage II blijkt, dat de kans van bodes en deurwaarders – tezamen 102, zie ook Bijlage I – om hoger op te komen 1 op 3,4 was. De grens lag bij het ambt van substituut griffier; de benoeming van Ruardi tot substituut procureur-generaal was een uitzondering. De functies van tweede klerk ter griffie, eerste deurwaarder en substituut griffier werden echter kennelijk zoveel mogelijk met bodes en deurwaarders bemand. De raadsheersklerken, op hun beurt, vormden het recruteringsveld voor deurwaarders en bodes. Het benoemingsbeleid ten aanzien van de lagere functionarissen heeft, zeker als men hun ambtsperioden mede in aanmerking neemt, voor continuïteit en stabiliteit in de dienst gezorgd. Bij het promotiebeleid heeft meestal niet de anciënniteit de doorslag gegeven. Deze gold, zoals wij al zagen, wel als basis voor de klerken van de raadsheren, maar met een uitzondering die in de praktijk

tie over hun klerken: 'doorgaans jongelieden, die van zichzelf geene middelen van bestaan hebben'; zij werken bij de raadsheren thuis; hun salaris bedraagt ongeveer f. 100,- 's jaars, waarboven zij maar weinig extra-inkomsten hebben uit speciaal schrijfwerk; de mogelijkheid dat zij bij gebleken bekwaamheid en goed gedrag in dienst van het hof kunnen komen bestaat nog steeds. Afschrift van de brief en uittreksel uit het Staatsbesluit in Hof L, 12, fol. 65-66.

124. Hof S, 1 en 2.

125. Van deze 19 onbekende functies zijn er slechts 3 uit de periode vóór 1788; van geen van de sindsdien benoemden is hun vorige functie vermeld. Het is onwaarschijnlijk, gezien het aanstellingsbeleid bij de deurwaarders, dat inderdaad geen van hen raadsheersklerk zou zijn geweest.

126. Dit is een van de weinige voorbeelden van cumulatie van functies bij het hof; vergelijk Hof S, 1, fol. 202v, 277v, 319v.

127. Hof S, 1, fol. 243-244; dit gebeurde met schriftelijke toestemming van de stadhouder.

van belang kon zijn. Bij het opstellen van het carrièreverloop van de lagere ambtenaren (zie Bijlagen II en III) is mij gebleken dat herhaaldelijk personen die op grond van hun anciënniteit aanspraak hadden kunnen maken op promotie, werden gepasseerd ten gunste van collega's die korter in dienst waren.

Voor de hogere ambtenaren was hun functie in het hof lang niet altijd het einde van hun carrière. Dit gold in sterkere mate voor de raadsheren en griffiers dan voor de procureurs-generaal en hun substituten. Van de laatsten heb ik in de door mij geraadpleegde archivalia geen gegevens gevonden over hun vorige en eventuele nieuwe functie¹²⁸. Van de elf sinds 1701 benoemde procureurs-generaal was dr. Pieter W. Ramaker (1742-1749) commies-generaal der convooien en licenten, mr. Elias Wigeri (1780-1791) *professor juris honorarius* en mr. Pieter Wierdsma (1806-1811) procureur-generaal en advocaat fiscaal-generaal van het gewest. De in juli 1795 'gedimiteerde' mr. Thomas Wieland (1791-1795) werd in 1801 raadsheer en zijn opvolger mr. Petrus de Gavere legde in oktober 1795 zijn ambt al weer neer om lid van de hoge justitiekamer in Groningen te worden. Van de negen sinds 1701 benoemde griffiers – die allen hun ambt beëindigden door vrijwillig aftreden – werden mr. Hans W. Plettenberg (1746-1752) en zijn opvolger mr. Isaak Acronius (1752-1759) beiden raadsheer; dr. Vincentius van Glinstra (1759-1773), tevoren advocaat voor den hove, werd grietman van Stellingwerf-Oosteinde en Daniel J. A. Drevon de Montargues (1773-1774) fungeerde van 1774 tot 1782 als ontvanger-generaal van de floreenrente¹²⁹.

Handhaving van interne orde en ambtscode

Allicht kende ook de Friese bureaucratie zijn grote conflicten en kleine ruzies. Waar de rechtsprekende competenties tussen de hoge colleges niet steeds duidelijk afgegrensd, of afgrensbaar, waren, lag conflictstof voor het grijpen. Er rezen tussen het hof en andere colleges geschillen over de jurisdictie op Schiermonnikoog, over militairen, studenten, zeelieden enz. met gedeputeerden, het krijgsgerecht, de *senatus judicialis* van Franeker en de raad ter admiraliteit. Het is hier niet de plaats daarop in te gaan¹³⁰. Thans gaat het ons er om na te gaan hoe conflicten binnen het hof zelf werden opgelost. De staten hadden, als soeverein, het oppertoezicht

128. Met uitzondering van de al genoemde bode Ruardi die van 1730 tot 1738 als substituut van de procureur-generaal fungeerde en van Sipke Tresling, die van 1730-1738 bode was van de staten van Friesland (Zie: *Nederland's Patriciaat XVIII* (1928/29) 213. Ter toelichting bij de gegevens in Bijlage I diene nog dat van de 8 sinds 1701 benoemde substituten er 2 in functie overleden, 2 vrijwillig aftraden zonder dat de reden daarvoor bekend is, 1 ontslag nam wegens 'ouderdom en ziekte' (Sipke Tresling die van 1738-1787 fungeerde), en 2 uit hun ambt werden ontzet.

129. De carrières van de raadsheren blijven hier buiten beschouwing om redenen al eerder aangegeven (zie ook noot 72).

130. Vele gedrukte *Deducties* leggen daarvan getuigenis af, terwijl ook in de retro-acta- en missiveboeken van het hof daarover een en ander is te vinden. Alles bij elkaar geeft het, naar een voorlopige indruk, niet de impressie van een voortdurende staat van oorlog met de andere colleges.

op de uitoefening van de rechtspraak door het hof. Zij waren het immers die het hof zijn instructie hadden gegeven. Na de conflicten met de uitvoerende macht tijdens de zeventiende eeuw, zijn er vóór 1795 maar weinig aanwijzingen van ingrijpen in het functioneren van het hof of in zijn procesvoering. Een enkel voorbeeld haalde ik hierboven al aan. Voorzover bekend, is vóór 1795 nooit een raadsheer, procureur-generaal of griffier door de staten uit zijn ambt ontzet.

Ter handhaving van regels, orde en gedragscode moest de raad diverse malen tegen suppoosten van den hove optreden. Vóór 1796 nam het hof dertien tuchtmaatregelen¹³¹ tegen lagere functionarissen; tussen 1796 en 1811 waren het er zeventien. Dit duidt erop dat na 1795 krachten aan werk waren die de orde en regelmaat binnen de organisatie van het hof verstoorden. De ernstigste affaire was die rond de substituut procureur-generaal Pieter Heerbels die in 1787 was benoemd. Hij haalde zich in 1791 het ongenoegen van de raad op de hals door het gebruik van 'onbehoorlijke uitdrukkingen' in een ambtelijke brief aan de raadsheer dr. Arent A. van Haarsma (1788-1796). Het hof berispte Heerbels hierover en beval hem zich voortaan in ambtelijke aangelegenheden door middel van een 'request' tot de volle raad te richten¹³². Een half jaar later ging het weer mis. De substituut procureur-generaal richtte toen in een request om toortsgeld over het jaar 1792 valse – niet nader gespecificeerde – beschuldigingen aan het adres van de eerste en presiderende raad, Assuerus Vegelin van Claerbergen (1763-1792) en van de procureur-generaal mr. Thomas Wieland. De raad nam deze recidive zo ernstig op dat hij de zaak niet meer tuchtrechtelijk afdeed, maar Heerbels wegens belediging veroordeelde tot een boete en het vragen van excuses aan beide heren¹³³. Toen de man hardnekkig weigerde aan dit vonnis gevolg te geven, zeggend 'ik blijf bij mijn woord, ik doe het niet' besloot het hof hem wegens ongehoorzaamheid aan zijn bevelen te 'casseren'¹³⁴.

131. Deze werden geregistreerd in de resolutieboeken (Hof S, 1 en 2). Minder ernstige vergrijpen, welke met een berisping werden afgedaan, zijn geregistreerd in de zogenaamde memoriaalboeken van de vertrekkamer; deze zijn pas vanaf 1734 overgeleverd (Hof QQ, zie aldaar QQ 2, fol. 14-28 met berispingen van de bodes Sprenger en Schotanus wegens dronkenschap in 1772 en 1773).

132. Hof S, 1, fol. 315v (6 juli 1791); een week later moest het hof Heerbels verbieden 'de dienaars der crimineele justitie anders dan in 's Lands dienst te gebruiken' of 'hen eenig dreiggement van cassatie te doen, veel min hetzelfde te effectueeren'. Hem werd gelast zich tot de raad te wenden, als hij klachten had, en de dienaars zoveel mogelijk gelijkelijk te laten delen in de vergoedingen voor hun diensten: Hof S, 1, fol. 316 (15 juli 1791).

133. Hof MM 2 (compositieboek) fol. 37.

134. Hof S, 1, fol. 318-319 (2 februari 1792). Met Heerbels was men toen nog niet klaar: in 1797 werd hij gearresteerd op beschuldiging van het schrijven van (anonieme) lasterlijke artikelen in de kranten, gericht tegen de procureur-generaal, dr Nicolaas Scheltema (1796-98), en anderen; zie Hof S, 2, fol. 18 (8 december 1797), en een gedrukte *Remonstrantie voor Pieter Heerbels* ... (1797) en *Derde request van Pieter Heerbels* ... (31 januari 1797), beide aanwezig in de Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden onder Pb 16267 en Pb 18240. Hierbij zij nog aangetekend dat Heerbels al op 1 september 1789 was berispt wegens het niet uitvoeren van dienstbevelen (Hof QQ 2, fol. 155).

De overige twaalf tuchtmaatregelen vóór 1796 betroffen bodes (5), deurwaarders (4), dienaren van de criminele justitie (2) en een advocaat voor den hove (die overigens niet tot de 'suppoosten' van den hove behoorde). Zij werden wegens 'excesen', dronkenschap tijdens de uitoefening van hun ambt, nalatigheid, verduistering van gelden en het negeren van dienstbevelen gestraft met maatregelen die liepen van schorsing voor de duur van drie of zes maanden tot ontslag. Bij toepassing van de laatste maatregel ging het in vijf van de zes gevallen om herhaling van de misdra- gingen.

Ook in de periode na 1796 waren er problemen met de substituut procureur-gene- raal. Jacob Groenia werd op 21 juni 1798 voor onbepaalde tijd uit zijn ambt ge- schorst wegens belediging van de eerste en presiderende raad, Abraham Staal, en wegens het niet opvolgen van dienstorders¹³⁵. Zijn schorsing werd na belofte van beterschap in september weer ingetrokken¹³⁶. Groenia bleef licht ontvlambaar: in 1803 en 1806 kreeg hij van de raad een terechtwijzing wegens het slaan van arres- tanten en het doen van oneerbiedige voorstellen aan zijn chef, de procureur-gene- raal¹³⁷. In 1807 barstte de bom toen bleek dat Groenia, in strijd met de resolu- ties van het hof en zijn dienstbevelen, buiten weten van de procureur-generaal on- der meer een man had gearresteerd die in 1800 door het hof van rechtsvervolging was ontslagen¹³⁸. Men krijgt de indruk dat rond 1800 de substituten van de pro- cureur-generaal onder grote druk leefden: de politieke veranderingen – waarover wij nog komen te spreken – tastten de continuïteit in de personeelsbezetting van de raad sterk aan; zij waren ondergeschikt aan de procureur-generaal, maar hadden toch een flinke eigen verantwoordelijkheid voor het handhaven van de openbare orde, voor het arresteren en verhoren van verdachten, terwijl ze ook nog, samen met de procureur-generaal als chef van de dienaars der criminele justitie fungeerden.

135. De aanleiding is te sprekend om haar niet te citeren: '... dat hij [Groenia] op den 18e Majj i.l. ten huize van den eersten en praesideerenden Raad A Staal [1796-98] met veel drift tegen deszelvs huisvrouw ten aanhooren van de dienstmaagd heeft gezegd: wel te weeten dat haar man niet te huis was, en haar rapport kwam brengen, dat hij zijne aristocratische bevelen volbragt had- de, en voorts na eenige woordenwisseling gezegt: 'hij doet het! hij doet het! hij is de man die on- der schijn van een verheeven patriottisme de grootste intrigant is en zijn eigen belangen zoekt'; dat men een tempel voor de vrijheid bouwde, daar men intusschen vrije menschen tot slaaven maakte, en eindelijk als woedende bij het uitgaan er nog bij gevoegd: 'hij zal tog na de blixem''. (Hof S, 2, fol. 22v). Staal, die voor zijn benoeming 'leraar der Mennonieten' was geweest, kreeg in 1798 ont- slag.

136. *Ibidem*, fol. 23.

137. *Ibidem*, fol. 44-45 (9 september 1803) en fol. 60v (19 november 1806).

138. *Ibidem*, fol. 62v-63 (7 juli 1807). Aangezien het ambt van substituut-procureur-generaal in 1803 was verdeeld over Groenia en Carel Lochnaar – die al van 1793 tot 1796 substituut-procureur- generaal was geweest –, krachtens welke regeling beiden de helft van het jaarsalaris zouden genie- ten, werd de 'dienst' door deze schorsing niet in ernstige mate geschaad. Op de achtergrond van Groenia's ambtsmisbruik kom ik hieronder bij de beschrijving van de criminele rechtspraak nog terug.

Hun salariëring kwam, dunkt mij, niet overeen met die relatief grote verantwoordelijkheid.

De dertien overblijvende tuchtrechtelijke maatregelen sinds 1796 – naast de vier resoluties tegen de substituut procureur-generaal – betroffen wederom bodes (3), deurwaarders (1), dienaars van de criminele justitie (6) en advocaten (3). Vijf van hen werden ontslagen; anderen kregen schorsing voor zes weken of drie maanden opgelegd; de advocaten kregen terechtwijzingen wegens onregelmatigheden of het gebruik van beledigende uitdrukkingen. De relatief sterke toeneming van tuchtrechtelijke maatregelen tegen suppoosten van den hove sinds 1796 – ongeveer vier maal zoveel – wijst op een zekere mate van desorientering in de organisatie die, zoals we nader zullen zien in de paragraaf over de veranderingen na 1795, duidelijk aanwijsbaar is. Overigens wil dat natuurlijk nog niet zeggen dat die desorganisatie de enige oorzaak van spanningen en wangedrag is geweest.

Behalve strafsancities tegen ongewenste daden of gedragingen van zijn personeel, deelde het hof ook beloningen uit aan ambtenaren waarover het tevreden was. Deze tevredenheid kwam natuurlijk het eerst tot uiting in het promotiebeleid. Daarnaast deelde het hof ook incidentele beloningen, 'douceurs', uit¹³⁹. Deze werden uitsluitend, of voornamelijk, toegekend als vergoeding voor het uitvoeren van buitengewone dienststopdrachten. Zo kreeg de eerste deurwaarder Sierk Faber – die een mooie carrière zou maken, zie Bijlage III – in 1776 wegens de voortreffelijke wijze waarop hij bibliotheek en archief van het hof had helpen reorganiseren een douceur van 100 zilveren ducats¹⁴⁰.

Salariëring

De zojuist genoemde onregelmatige uitkeringen geven mij gelegenheid de bezoldiging¹⁴¹ van de functionarissen van het hof, waarvan hierboven al herhaaldelijk sprake was, afzonderlijk aan de orde te stellen. De inkomsten bestonden in het algemeen uit een vast jaarsalaris in geld en emolumenten die grotendeels bestonden uit vergoedingen van speciale diensten, aan particulieren of het land betoond. Daarnaast werden soms ook uitkeringen in natura gedaan. Niet alle ambtenaren hadden aanvankelijk een vast jaarsalaris.

Met ingang van 12 april 1719 werden de jaarsalarissen van raadsheren en procu-

139. Vergelijk Vries, 'Geschapen tot een ieders nut', 344.

140. Hof S, 1, fol. 264 (24 oktober 1776).

141. In dit opstel gebruik ik de termen salaris, tractement en dergelijke door elkaar. Het is goed erop te wijzen dat de tijdgenoten blijkbaar een precies onderscheid maakten: werken op salaris, namelijk volgens een door de overheid vastgesteld tarief; op tractement werken, dat wil zeggen een vaste wedde (gage) verdienen; vergelijk Vries, 'Geschapen tot een ieders nut', 343 en Tineke de Danschutter, 'Agenten bij de Staten-Generaal in de 17e en 18e eeuw. Een onderzoek naar hun functie' (ongepubliceerde doctoraalscriptie, Instituut voor Geschiedenis RU Groningen, project Bureaucratisering; 1977) hfst. viii.

reur-generaal verhoogd tot 1.500 Carolusguldens¹⁴². Van de griffier is alleen het bedrag van de verhoging bekend¹⁴³. De tarieven die de hoogte van de emolumenten mede bepaalden, mochten toen niet verhoogd worden. De substituut-griffier kreeg een vast salaris van *f.* 350,-¹⁴⁴, naast de emolumenten die hem krachtens de tarieflijst der kanselarijgerechtigheden toekwamen. Uit de bewoordingen van de staatsresolutie blijkt dat de griffier aan zijn substituut *f.* 150,- moest uitkeren. De 'commissies' voor Nicolaus Tania (1723) en Petrus Bosscha (1755) spreken dan ook van een 'gage' van *f.* 350,-¹⁴⁵. De gage van de *rollarius* bedroeg *f.* 225,-¹⁴⁶. Ook de eerste deurwaarder kreeg naast emolumenten een jaarwedde¹⁴⁷. Van de andere functionarissen is mij niet bekend of zij een vast jaarsalaris kregen naast hun emolumenten. Wel bleek mij dat de al eerder genoemde gardenier jaarlijks 10 zilveren ducats ontving, en dat de 'correspondent' bij HHM in Den Haag *f.* 400,- kreeg¹⁴⁸. De beide vuuraanzetters wier salaris in 1731 tot *f.* 50,- was verhoogd, kregen in 1771 wegens hun meerdere werkzaamheden opnieuw een verhoging, tot 20 zilveren ducats¹⁴⁹. De procureur-generaal kreeg omstreeks 1795 salarisverhoging tot *f.* 2000,-¹⁵⁰ op een moment dat de raadsheren een jaarwedde van *f.* 1.500,- genoten (zie noot 142). Ook zijn substituut genoot een jaarwedde, die ik echter gedurende de achttiende eeuw niet gespecificeerd vond¹⁵¹.

142. Staatsresolutie van 9 maart 1719; vergelijk Hof S, 1, fol. 157v-158. Hun jaarwedde bedroeg toen waarschijnlijk *f.* 1.000,-, vergelijk Sickenga, *Het hof van Friesland*, 50. De commissies voor de raadsheren en anderen (in Hof C) geven daarover geen uitsluitel. De formule luidt daar: '... ende dat op de wedden, eeren ende profijten daertoe staende en behorende' (1752). In de commissie voor Sicco Gerlma (juni 1798) die door het Intermediair Uitvoerend Bewind tot raadsheer werd benoemd, heet het: '... en zulks op het gewoon tractement van vijftienhondert guldens en profijten, zonder emolumenten van den Lande te genieten' (Hof C, fol. 663v). In de commissie van diens opvolger Montanus Hetteema, benoemd door het uitvoerend bewind, leest men weer: '... en zulks tot de rechten, wedden, profijten en vervallen daartoe staende en behorende' (Hof C, fol. 666v, 8 november 1798).

143. Hof S, 1, fol. 157v-158: het salaris van de griffier 'met nog een hondert en vijftig guldens boven de drie hondert en vijftig carolusguldens die denselven te voren geaccordeert zijn geweest, om wegens het tractement van den secretaris [substituut-griffier] in uijtgabe te mogen brengen'.

144. Dit bedrag wordt als 'gage' genoemd in de commissie voor H. Vitringa: Hof D, 297, 18 juni 1688.

145. Hof C, fol. 525v en 564v.

146. Hof S, 1 fol. 110 en 132.

147. Blijkens het model voor een 'commissie' voor een deurwaarder, waarin echter het bedrag niet is ingevuld: Hof D, 298-300.

148. Zie noot 64.

149. Hof S, 1, fol. 180 en 244.

150. Blijkens de 'commissie' voor Petrus de Gavere, in Hof C, fol. 629v-631 (13 juli 1795). In tegenstelling tot de commissie der raadsheren is in die voor de procureur-generaal wel steeds zijn jaarwedde gespecificeerd, vergelijk Hof C, fol. 281 (december 1704: *f.* 1.000,-) en 557v (december 1749: *f.* 1.500,-).

151. Vergelijk commissie-model in Hof D, 295 en vooral de commissie in Hof C, fol. 282v (november 1705).

De uitkeringen in natura aan griffier en suppoosten in de vorm van turf, hout en kaarsen werden in 1730 door de raad omgezet in uitkeringen in geld¹⁵².

Vooruitlopend op een afzonderlijke paragraaf, gewijd aan organisatorische wijzigingen na 1795, kan nu al een en ander worden opgemerkt over het salarisverloop van de functionarissen bij het hof. De politieke gebeurtenissen sinds 1795 en de drang naar bestuurscentralisatie en bezuiniging hebben hun neerslag gevonden in een aantal bronnen die ons een kijk geven op de personeelsbezetting en salariëring van het Friese hof – en ook van andere gewestelijke hoven en hoge colleges – die ons voordien niet, of niet in die mate, werd gegund.

Vóór de invoering van de federalistische staatsregeling van 1801 heb ik maar weinig aanwijzingen van salarisverhoging of -verlaging gevonden. De zojuist genoemde tractementsverhoging van de procureur-generaal was er één van¹⁵³. Een uitvoerig en gemotiveerd verzoek van de Friese raadsheren aan het uitvoerend bewind om verhoging van hun tractement werd niet onmiddellijk ingewilligd¹⁵⁴. Pas in 1803 stelde het departementaal bestuur van Friesland nieuwe salarissen vast voor alle 'amptenaaren en suppoosten' van het hof. De aanleiding daartoe was ongetwijfeld de omzetting, einde 1801, van het oude hof in het departementaal gerechtshof van Friesland. Het besluit van het departementaal bestuur geeft tevens een compleet inzicht in de bemanning van het hof en in de wijze waarop de salarisbestanddelen van sommige leden tot stand kwamen (zie Bijlage IV).

Alle tractementen zouden door de ontvanger-generaal der domeinen en consumptien uitgekeerd worden – voor driekwart uit de 'algemeene Casse' en voor eenkwart uit de 'Departementale Casse'¹⁵⁵. Bij de post der twaalf raadsheersklerken werd uitdrukkelijk aangetekend: 'waarvan de aanstelling en afstelling, mitsgaders de volkomene beheering en dispositie als van ouds aan ieder Raad wordt overgelaten'. Opmerkelijk is vooral dat sommige salarisbestanddelen uitdrukkelijk zijn bestemd ter vergoeding van diensten die door anderen dan de ontvangende ambtenaar werden verricht, en dat andere salarisgedeelten, met name van de griffier en van zijn substituut, waren bestemd voor uitkering aan hun ondergeschikten die echter daarnaast een tractement rechtstreeks uit de landskas ontvingen.

Het eerste volledige overzicht van alle functionarissen, met opgave van hun sala-

152. Hof S, 1 fol. 179 (16 december 1730) met een gespecificeerde lijst van hetgeen elke 'suppoost' toekwam en op welk geldbedrag dit werd gewaardeerd (totaal 627 gld, 5 st).

153. Volledigheidshalve signaleer ik nog een resolutie van 1 maart 1782 waarbij het hof de schrijflonen van de klerken ter griffie vaststelde: Hof S, 1, fol. 283.

154. Zie schrijven dd. 19 juli 1800 in Hof I, 4, fol. 153v-159v. Daaruit blijkt dat het jaarsalaris nog steeds (sinds 1719!) f. 1.500,- bedroeg. Belangwekkend is ook, dat zij hun emolumenten op slechts f. 100,- per jaar becijferden (fol. 159r).

155. *De archieven van de lands- en gewestelijke besturen in Friesland 1795-1813*, met aanvullingen (Leeuwarden, 1967-1968), Rijksarchief in Friesland (BRF). Dit archief wordt thans opnieuw geïnventariseerd.

ris én emolumenten, werd door het hof zelf opgesteld naar aanleiding van het staatsbesluit van 9 augustus 1805 nr 3¹⁵⁶. Uit Bijlage IV wordt duidelijk dat de emolumenten van de heren, althans volgens hun eigen opgaven, maar een gering deel uitmaakten van hun jaarsalaris. Een uitzondering vormen de griffier en zijn substituut en de dienaren van de criminele justitie¹⁵⁷. Naar het zich laat aanzien, is in de periode 1806 tot 1811 geen noemenswaardige wijziging opgetreden in bezoldiging van de functionarissen van het hof¹⁵⁸.

DE ORGANISATIE VAN DE CRIMINELE RECHTSPRAAK IN DE ACHTTIENDE EEUW

Zoals in een vorige paragraaf reeds is uiteengezet is het meest markante aspect van de criminele rechtspraak in Friesland het gecentraliseerde karakter ervan. In andere gewesten was de criminele rechtspraak meestal lokaal of regionaal georganiseerd. Sprak het Friese hof in de periode 1701 tot 1811 ruim 7.500 strafvonnissen uit, het hof van Holland kwam in diezelfde periode niet verder dan 800¹⁵⁹. Ik merkte reeds op, dat op lokaal en regionaal niveau in Friesland de stedelijke magistraten en grietmannen en dorpsrechters kleine vergrijpen mochten afdoen. Misdrijven moesten door het hof worden berecht. Waar de grens tussen vergrijpen en misdrijven precies lag, is in het huidige stadium van ons onderzoek nog niet ondubbelzinnig vast te stellen. Dat de arm van het hof ver reikte moge blijken uit één geval uit vele: een elf-jarige jongen werd in 1774 door de magistraat van Dokkum wegens diefstal van

156. Schrijven van het hof dd. 4 september 1805 in antwoord op de begeleidende missive van het departementaal bestuur van Friesland, dd. 15 augustus 1805, in Hof L, 12, fol. 37v-40v.

157. Voorgenoemd schrijven meldt ook nog dat de acht oudste advocaten voor het bedienen van de onvermogene criminele gevangenen f. 200,- per jaar ontvangen; op hun functie komen wij nog terug. De scherprechter kreeg volgens de opgave van 1805 een jaarlijks tractement van f. 651,- benevens f. 100,- voor een woning; zijn emolumenten bedroegen ongeveer f. 50,-.

158. Zie de 'Specifieke lijsten der leden in den Hove van Vriesland, griffier, mitsgaders van alle ambtenaren en suppoosten tot hetzelfde collegie behorende', welke lijsten sinds 1806 jaarlijks werden opgesteld op basis van de 'declaratoiren' van de ambtenaren zelf. Zij dienden, ingevolge de nieuwe belastingwetgeving, een 'zegel' te betalen over hun jaarwedde en emolumenten. Deze, en andere dergelijke lijsten zijn, hoewel niet steeds vergelijkbare informatie verschaffend, van groot nut voor het inzicht in het toenmalige ambtenarenapparaat. Voor de gerechtshoven, en dan speciaal dat van Friesland, zie ARA, archief ministerie van justitie en politie 1806-1810 (inventaris leeszaal 73) nrs 314-316, 319, 324, 329, 331. De weetgierigheid van 'Den Haag' moest het hof ook nog eens bevredigen bij zijn schrijven van 8 april 1807, waaraan een 'Specifieke lijst van de tractementen en andere vaste beloningen en betaling op bepaalde termijnen', ingezonden aan de minister van justitie en politie 'voor de Raden, Ministers en Suppoosten van dien Hove, en voor de geëmployeerden voor de criminele justitie', werd toegevoegd; zie Hof L, 12, fol. 87-90 en 91-92.

159. Vgl. A. H. Huussen jr., 'De rechtspraak in strafzaken voor het Hof van Holland in het eerste kwart van de achttiende eeuw', *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, VIII (1976) 116-139 en H. A. Diederiks, e.a., 'Crime Patterns in the Netherlands during the 18th Century' (unpublished paper for the conference of the Social History Society; Birmingham, January 1977).

enige zilveren gespen en knopen naar het blokhuis te Leeuwarden opgezonden, waarna zijn veroordeling door het hof volgde.

Op de stadia van het strafproces voor het Friese hof behoef ik hier niet nader in te gaan¹⁶⁰. De karakterisering van deze procedure is minder gemakkelijk dan oudere literatuur ons wil doen geloven. Voorda, die zelf advocaat voor het hof was geweest en de praktijk daar dus uit eigen ervaring kon kennen, beweert wel 'dat alle crimineele processen aldaar *ordinair* worden beleid', maar zo eenvoudig liggen de zaken niet¹⁶¹. Het is ons duidelijk geworden dat de door Voorda zo gemaakte *extra-ordinaris* procedure ingang heeft gevonden in gevallen waarin de arrestant de hem ten laste gelegde feiten had bekend of waarin het bewijs zodanig geleverd werd geacht, dat een vonnis zonder meer kon worden geveld¹⁶². De betekenis daarvan is dat ook in Friesland een – zij het, bijvoorbeeld in vergelijking met het hof van Holland, vermoedelijk relatief kleiner – aantal verdachten toch geen *ordinaris* proces kreeg, waarin hun immers, als gelijkwaardige procespartij tegenover de procureur-generaal en verdedigd door een advocaat, een schriftelijke procedure werd toegestaan¹⁶³. De betekenis van het relatief grote aantal niet-inquisitoire strafprocessen in Friesland is, op zijn minst, tweeledig.

Ten eerste leidt de op het proces in burgerlijke zaken gelijkende strafprocedure tot veel omvangrijker dossiervorming. Langbein heeft bij zijn vergelijking van de uit de Duitse *Constitutio Criminalis Carolina* (1531) en uit de Franse ordonnantie van Villers-Cotterets (1539) voortvloeiende dossiervorming opgemerkt, dat voor de *Carolina* het dossier in de eerste plaats diende ter vergemakkelijking van adviesaanvraag aan andere rechtscolleges bij moeilijke gevallen.

160. Daarvoor verwijs ik naar een te publiceren studie naar aanleiding van het hierboven in de inleiding genoemde kwantitatieve onderzoek naar de strafvonnissen van het hof. Voor een korte samenvatting van de Friese strafprocedure zie men: B. Voorda, *De Crimineele Ordonnantien van Koning Philips . . . verzeld van een Verhandeling over het verstand van de Ordonnantie op den stijl van procedeeeren in crimineele zaaken, mitsgaders aanteekeningen bij verscheidene artikelen van die Ordonnantie* (Leiden, 1792) *Verhandeling*, 15-18. Voorda deelt daar (17) mee dat men in de Friese praktijk in de geest van Filips' ordonnantie van 1570 handelt 'schoon niet uit kracht van die Ordonnantie, die ik 'er nooit heb zien bij brengen'. Zo ook A. Oudemans, 'Over de rechtskracht der Crimineele Ordonnantie van Koning Philips II in ons vaderland', *Nederlandsche Jaarboeken voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving* IV (1842) 174-192, i.c. 184.

161. Voorda, *De Crimineele Ordonnantien, Verhandeling*, 17.

162. Dat blijkt tevens uit verschillende modellen die men in de griffie van het hof hanteerde voor het registreren van strafvonnissen in de criminele registers. Interessant is ten deze ook een in het archief van het hof overgeleverd 'formulierboek', zie Hof UUU. Ik dank mevr. mr. B. S. Hempenius-van Dijk die mij op dit register attent maakte, en drs. H. P. van Est en mr. G. H. D. Bavelaar, medewerkers aan het eerder genoemde onderzoeksproject, die de sententiemodellen uit de criminele registers verzamelden.

163. Zie voor het, overigens niet steeds scherpe, onderscheid tussen ordinair en extra-ordinair proces Huussen, 'De rechtspraak in strafzaken voor het Hof van Holland', 122-124 en de daar vermelde literatuur.

The French dossier, however, was the critical device of internal coordination within a bureaucratized instance court and within an appellate hierarchy of courts¹⁶⁴.

Hoeveel meer gewicht het bureaucratiseringsaspect heeft bij het Friese hof, wordt duidelijk als men zich in herinnering brengt dat van de strafvonnissen van het hof geen appel mogelijk was en als men daarbij de gigantische hoeveelheid dossiers overziet die het hof als neerslag van zijn strafrechtspraak in de periode 1700 tot 1811 heeft nagelaten¹⁶⁵.

Ten tweede genoot de verdachte in zo'n *ordinaris* proces – ook al zat hij dan gewoonlijk in voorarrest op het blokhuis – een veel grotere mate van rechtsbescherming. Hij was dan niet – althans niet meer – een voorwerp van (geheim) vooronderzoek, maar partij in een openbaar proces. Zo wijst Voorda op een aspect, dat ons heden ten dage kan interesseren: de Friese advocaten hebben vrije toegang tot hun cliënt en kunnen hem ongestoord onder vier ogen spreken¹⁶⁶ – een verworvenheid die in sommige zich noemende rechtsstaten teloor dreigt te gaan. Deze gang van zaken in Friesland is door Voorda en andere rechtsgeleerde schrijvers breeduit aangeprezen, vooral als kritiek op slechte gewoonten bij andere hoven en gerechten¹⁶⁷.

Het hof van Friesland zelf heeft, naar mijn stellige indruk, er steeds oprecht naar gestreefd deze relatief grote rechtsbescherming van zijn verdachten te handhaven. Behalve de reeds genoemde aspecten van de procedure zijn daaronder te begrijpen: de korte duur van de procedure – ook als deze *ordinaris* werd gevoerd –, waardoor de periode van voorarrest zo kort mogelijk kon worden gehouden, de gratis rechtsbijstand voor onvermogen delinquenten, waartoe de acht 'oudste' advocaten bij toerbeurt fungeerden; de neiging om verdachten niet met 'ongepaste middelen' te dwingen tot een bekentenis, met name door het dreigen met of toepassen van tortuur¹⁶⁸. In 1721 nam het hof over de gang van zaken bij tortuur – ook wel eufemis-

164. J. H. Langbein, *Prosecuting Crime in the Renaissance: England, Germany, France* (Cambridge Mass., 1974) 251.

165. De 490 portefeuilles beslaan ca. 65 strekkende meter: Hof GG; de dossiers van vóór 1700 zijn in het begin van de negentiende eeuw verloren gegaan.

166. Voorda, *De Crimineele Ordonnantien*, Verhandeling, 17.

167. Zo karakteriseert J. de Bosch Kemper de procesgang bij het Friese hof als 'buiten twijfel den besten stijl van procederen in criminele zaken' die men tijdens de Republiek kende: 'Geschiedenis der strafvordering in Noord-Nederland' in zijn uitgave van het *Wetboek van Strafvordering* ... (Amsterdam, 1838) I, cx.

168. Vergelijk Voorda, *De Crimineele Ordonnantien*, Verhandeling, 16; tortuur werd overigens ook in Friesland wel eens toegepast: P. van Heijnsbergen, *De pijnbank in de Nederlanden* (Groningen, 1925) 27 en 65-66. Evenals elders geldt ook in Friesland dat de gebruikelijke wijze van registreren het opsporen van tortuur-gevallen bemoeilijkt. Doorgaans vindt men in de strafvonnissen zelf van tortuur geen aanwijzingen. Daarvoor is men aangewezen op de nauwelijks toegankelijke procesdossiers (Hof GG), en sporadisch op de resoluties: Hof S, I, fol. 172v, 183, 227.

tisch 'scherper examen' genoemd – een speciale beslissing in geval van confrontatie¹⁶⁹.

Ik zal thans enkele van die maatregelen ter bescherming van verdachten de revue laten passeren. Sommige van de daarbij aan te halen bronnen geven tevens een kijk op het beeld dat het hof van zichzelf had en op de wijze waarop het de door hem gevolgde procedure (met name na 1795) verdedigde tegen wat het als inbreuken daarop beschouwde van de zijde van het provinciaal bestuur of van 'Den Haag'. Vooral in dat laatste geval hanteerde het hof zijn geroemde strafprocedure als afdekking tegen uniformerende en centraliserende tendenties, waaraan, zoals gezegd, vaak bezuinigingsmaatregelen ten grondslag lagen.

Sinds het midden van de achttiende eeuw zijn er diverse aanwijzingen dat het hof sommige categorieën verdachten met (meer) consideratie ging behandelen. Of dit op het conto van een humaniseringstendens in het strafrechtsdenken moet worden geschreven, kan thans, zonder meer, nog niet worden uitgemaakt. Het hof kende blijkbaar al vóór 1740 de gewoonte zwangere vrouwen of zieken die tot geseling waren veroordeeld daarvan, althans tijdelijk, te ontslaan¹⁷⁰. In 1759 besloot het hof dat kinderen beneden de twaalf jaar, die op het blokhuis gevangen zouden zitten, niet meer over artikelen-examinatoir zouden worden verhoord. Zij zouden voortaan 'na exigentie van saaken', ter discretie van het hof, bij resolutie worden gestraft¹⁷¹. De door het hof aan kinderen van zeven tot veertien jaar¹⁷² opgelegde straffen zijn niet alleen mild – meestal een lijfstraf die wordt omschreven als *pueriliter castigeren*, liefst uit te voeren door een der ouders –, maar er treedt ook een andere wijze van registreren op. Sinds 1759 zijn de veroordelingen van kinderen (de eerste van 1766) geregistreerd in de resolutieboeken van het hof¹⁷³.

Een andere categorie delinquenten voor wier lot 's hofs bezorgdheid uit de resolutieboeken blijkt – zij het pas vanaf 1760 – is die van krankzinnigen. Zij werden volgens de strafrechtsdoctrine niet *doli capax* en daarom niet strafbaar geacht. Doorgaans werden arrestanten wier krankzinnigheid voor het hof evident was, onmiddellijk uit detentie ontslagen en, soms vergezeld van een bezorgde brief, naar de

169. Inhoudend dat de commissie voor een raadsheer-commissaris, om een verdachte met getuigen te confronteren, zal worden verlengd 'in gevalle die gevangen ad torturam moght worden gecondemneert', Hof S, 1, fol. 160 (3 oktober 1721).

170. Het hof besloot in 1743 dat *criminele sententien 'waarbij jemant wegens swanger sijn, of eenig ander ongemak, van geselingh word geexcuseert' voortaan 's zaterdagsmiddags aan de gevangene moesten worden voorgelezen door de substituut-griffier: Hof S 1, fol. 20lv.*

171. Vergelijk resolutie van de staten, dd. 14 maart 1741: Berns, *Staten*, S 2 d, 1741, fol. 19-20; en Hof S, 1, fol. 249 (5 september 1759).

172. Zie over deze leeftijdsgrenzen binnen het bereik van de strafrechtelijke aansprakelijkheid van minderjarigen bijvoorbeeld Van der Keessel, *Lectures* (zie noot 16) I, 97-99, III, 967-969.

173. Ik heb daar in de periode 1766 tot 1811: 118 veroordelingen geteld van kinderen tussen 7 en 14 jaren.

plaats van herkomst teruggeleid¹⁷⁴. In enkele gevallen waarin het hof twijfelde aan de 'echtheid' van de krankzinnigheid, werd de arrestant overgebracht naar het tucht- en werkhuis. Na een paar maanden van observatie moest de binnenvoogd van het tuchthuis rapport uitbrengen¹⁷⁵.

Een initiatief van Friese gedeputeerde staten tot uitroeiing van landloperij en vagebondage leidde in 1765 tot een eclatant conflict met het hof. In aansluiting op een plakkaat van de magistraat van Groningen, die op 13 juli 1765 landlopers en vagebonden krachtig de deur wees, en vooral uit vrees door uitwijkingen uit Groningen te worden overspoeld, verboden de Friese gedeputeerden deze lieden het verblijf in hun gewest. Bij het plakkaat van 21 augustus 1765¹⁷⁶ werd de procureur-generaal opgedragen tegen overtreders 'criminaliter' op te treden. Het college van gedeputeerde staten droeg de substituut van de procureur-generaal mondeling op: landlopers op te sporen, bedelaars onder hen te arresteren en naar het blokhuis over te brengen en de anderen te bevelen onmiddellijk de provincie te verlaten.

Deze gang van zaken schoot de raadsheren in het verkeerde keelgat. Ten eerste waren zij geïrriteerd over het feit dat gedeputeerde staten hen niet, gewoontegetroouw, om advies hadden gevraagd voor het uitvaardigen van een dergelijke maatregel. Ten tweede overwogen zij: (1) dat het plakkaat niet nauwkeurig genoeg omschreef wie eigenlijk strafbaar waren en voor welk feit; (2) dat de zaak er nog gebrekiger op werd door de uitvoering ervan over te laten 'aan 't oordeel en 't goedbedunken van eenig persoon, wiens ampt daartoe ganschelijk niet geagt kan worden te strekken' – waarmee de arme substituut procureur-generaal ongevraagd hardhandig op zijn plaats werd gezet; (3) dat bij het uitvoering geven aan strafwetten 'moet worden gebruikt de uiterste voorsigtigheid en praecautie, dat niemand sonder voorgaand bewijs in sijn eer en vrijheit werde benadeelt'; en (4) dat de last van gedeputeerde staten om personen, ongeacht of het 'vreemden' of 'inboorlingen' zijn, zonder voorgaande 'overtuiging of regtspleginge', enkel maar naar goeddunken van de substituut procureur-generaal de provincie uit te sturen 'strijdende moet worden geoordeelt tegens de goede maximes in een goede regeeringe en tegen alle gronden van justitie'¹⁷⁷. Het is duidelijk dat voor het hof, alle gekwetste gevoeligheden daargelaten, de rechtspositie van 'verdachten' – zelfs al waren het landlopers en bedelaars, met wie men doorgaans niet zachtzinnig placht om te springen – nummer één moest blijven. Een waarborg daartoe moest de normale procedure voor het hof zelve blijven. Uitzonderingen wilde de raad niet tolereren.

Dat bleek nog eens in 1772 toen aan het licht kwam dat diakens van het gerefor-

174. Zie Hof S, 1, fol. 271v (7 mei 1779); S, 2, fol. 8r (29 juni 1795), 49v (6 september 1804), 50v (23 oktober 1804) en 54r (27 augustus 1804).

175. Zie Hof S, 1, fol. 226r (1 februari 1764), 26v (vóór 27 april 1764), 236v (2 december 1767), 259r (2 mei 1775); S, 2, fol. 70r-71r (27 juni en 11 oktober 1809).

176. Afdrukt in de Appendix bij de editie van 1770 der *Statuten, ordonnantien* . . . , 195-197.

177. Hierover uitvoerig relaas in Hof S, 1, fol. 228v-230v (25 augustus tot 4 september 1765).

meerde diakoniehuis te Leeuwarden de grenzen van hun bevoegdheden hadden overschreden. Zij hadden een ingezetene van het huis 'veroordeeld' niet alleen drie jaar binnenshuis te blijven, maar zelfs opgesloten te zitten. Dit 'vonnis' hadden zij opgetekend in een sinds 1759 bijgehouden zogenaamd 'strafboek'. Het hof had in dit geval dubbel reden tot verontwaardiging: niet alleen werd zijn jurisdictie door een dergelijke particuliere en illegale strafoefening aangetast, maar bovendien werden op de vrouw in kwestie, en in andere gevallen, volstrekt inadequate straffen toegepast die in een particuliere gevangenschap moesten worden uitgezeten. Uit angst de nieuwsgierigheid van 'het gemeen' onnodig op te wekken, liet het hof de zaak met een mondelinge berisping op zijn beloop, waarbij het constateerde, dat de diakens in hun overijverigheid – men kon wel begrip opbrengen voor zijn standgenoten – in dit geval toch een maatregel hadden genomen die 'verre excedeerde de vaderlijke en hujselijke correctie die zij als besorgers en toesienders der arme ledematen vermogen te oefenen'¹⁷⁸.

CRIMINELE RECHTSPRAAK EN BUREAUCRATIE SINDS DE BATAAFSE OMWENTELING

De ingrijpende politieke veranderingen sinds 1795 hebben het hof niet onberoerd gelaten. Ze hebben ook hun weerslag gehad op de interne organisatie van het hof en op het wel en wee van althans enkele categorieën justiciabelen. Gebrek aan continuïteit in de bemanning van het hoogste orgaan, het college van raadsheren, moet het naar behoren functioneren van het hof soms ernstig hebben belemmerd. Ik beperk mij, mede om redenen hierboven reeds uiteengezet (zie bij noot 72), tot enkele hoofdmomenten die voor mijn betoog onontbeerlijk zijn. Driemaal was een ernstig conflict met het provinciale bestuur aanleiding tot massaal ontslag der raadsheren.

I. Hoewel ongetwijfeld politieke en persoonlijke tegenstellingen en grieven een voorname rol hebben gespeeld, lijkt de aanleiding tot het eerste conflict de openlijke afkeuring te zijn geweest die het hof uitsprak over de publicatie van 7 april 1795¹⁷⁹. Daarin hadden de provisionele representanten, zonder eerst het advies van het hof in te winnen – een oud zeer! –, zeer zware straffen gesteld op het houden van bijeenkomsten met het doel de regering omver te werpen, op het zingen van Oranjeliedjes, op het verspreiden van valse geruchten over troepenverplaatsingen en dergelijke meer. Eigener beweging zond het hof zijn zeer uitvoerige en gemotiveerde reactie¹⁸⁰. Deze kwam erop neer: (1) dat de straffen te zwaar waren om effect te

178. Hof S, 1, fol. 248r-251v (11 en 14 februari 1772).

179. Hof E 5 in dato; de publicatie bedreigde zelfs het zingen van Oranjeliedjes en dergelijke meer, waardoor oproer zou ontstaan, met de doodstraf.

180. Hof L, 10, fol. 221-232 (30 april 1795).

kunnen sorteren en dat deze bovendien in geen verhouding stonden met het misdrijf; (2) dat de bewoordingen van de publicatie zo vaag en soms dubbelzinnig waren gesteld dat daardoor de persoonlijke veiligheid der ingezetenen in het gedrang dreigde te komen; (3) dat het hof zich in zijn criminele jurisdictie verkort en de eigen integriteit bedreigd zag door het gestelde in de publicatie, dat het hof de 'verantwoordelijkheid' zou dragen voor het uitvoeren van het decreet en door de bevoegdheid van het 'Comité van Waakzaamheid, veiligheid en correspondentie' tot het arresteren van verdachten.

Naast de ongezouten kritiek op de publicatie van 7 april – welke een aardig inzicht geeft in de opvattingen van het hof over de zin van het straffen – had het hof nog een steen des aanstoets opgeworpen. Het betrof de afkeuring die het had uitgesproken over de vernietiging, door de provisionele representanten, van enkele sententies die het hof tegen patriotten na 1787 had gevelde¹⁸¹. De strijd om de afpaling van de macht was losgebroken. Het hof beriep zich op zijn uitsluitende rechtsmacht in criminele zaken gebaseerd op een 'wet' die zowel hof als representanten dienden te handhaven¹⁸². De laatsten zagen geen andere uitweg dan krachtig optreden – om het 'vertrouwen' in het hof te herstellen¹⁸³! Het resultaat was ontslag voor zeven raadsheren¹⁸⁴. Aangezien Jan Poppe Andreae van Haren al op 28 februari 1795 wegens dienstweigering was ontslagen¹⁸⁵, bleven na nieuwe benoemingen in de loop van dat jaar nog slechts vier raadsheren van de oude garde over. In juli 1795 kreeg ook de procureur-generaal zijn 'dimissie'¹⁸⁶. Stabiliteit werd hiermee niet bereikt. De precedentloze maatregel ter onderschikking van de rechterlijke aan de revolutionaire uitvoerende macht leidde tot nieuwe conflicten. De nieuw-benoem-

181. Zie de memorie van het hof naar aanleiding van de gewraakte resoluties van 7 februari en 18 april 1795, in Hof L, 10, fol. 216 vv (21 april 1795).

182. Het rapport dd. 6 juni 1795 over de affaire-Kessler (één van de vroeger veroordeelden) van de commissie Van Beyma-Van den Burg-Brouwer aan de provisionele representanten vormt ten deze boeiende lectuur: de commissie adviseerde tot ontslag van de raadsheren en hun arrestatie, zie BRF ongenummerd (wegens herinventarisering), map 'Commissie Organisatie Hof'. Ik dank dit stuk en enkele andere uit deze periode aan de heer P. Nieuwland van het rijksarchief Friesland, die ik voor zijn hulp gaarne dank zeg.

183. Dat laatste is een vondst van (J.L.) Huber in zijn voorzichtige 'Praeadvis en bedenkingen' aan de representanten dd. 8 juli (1795), zie BRF als voren.

184. Publicatie van 15 juli 1795, onder andere in Hof E, 5.

185. Zijn ontslagbrief in Hof F, 2 in dato.

186. Blijkens een 'advies' dd. 11 juli 1795 diende de procureur-generaal te worden ontslagen, omdat de 'gemanifesteerde begeerte van een aanzienlijk gedeelte van Vrieslands ingezetenen' in dit geval zwaarder moest wegen dan de eis van rechtvaardigheid die inhoudt 'dat men niet dan op goede gronden enig mensch van zijn verkreegen recht konde berooven'. Bij dit advies zit een minuut van een concept voor een nieuwe instructie voor de functie van procureur-generaal; interessant daarin is de uitdrukkelijke bepaling 'Dat de Procureur Generaal geene emolumenten, anders tot zijn post behoord hebbende, zal genieten' en dat die emolumenten zouden toekomen aan zijn substituut (adjunct); zie BRF ongenummerd (als in noot 182) en S. Koopmans, *Friesland gedurende het eerste jaar der Bataafsche vrijheid, februari 1795-1796* (Leeuwarden, 1888) 29. De 'commissie' van de nieuwe procureur-generaal, mr. Petrus de Gavere, dd. 13 juli 1795 in Hof C, fol. 227v-229.

den toonden te veel traditionaliteit in hun Friese juristendenken en te veel *esprit de corps* om zich zonder meer te onderschikken als willoze uitvoerders.

II. Op 28 januari 1796 vaardigden de representanten een publicatie uit¹⁸⁷, die in het verlengde lag van die van 7 april 1795. Het hof werd gelast zich te onthouden van bemoeiing met 'politieke verschillen', ook al zouden die gevallen 'in gewoone tijden als crimineel' kunnen worden beschouwd. Nogmaals vernietigden de representanten alle voor het hof gevoerde of hangende processen en vonnissen inzake 'patriottisme' en zij bevalen het hof, de procureur-generaal en lagere gerechten streng op te treden tegen 'bewegingen der aanklevers van de Oranjepartij'. Opnieuw verzette het hof zich tegen wat het beschouwde als uitzonderingsrecht en inbreuk op zijn criminele jurisdictie¹⁸⁸. Daarnaast speelde nu de van ambtenaren geverge de eed van afkeer van het stadhouderlijk en aristocratisch bewind een complicerende rol¹⁸⁹. Op 11 april 1796 kregen de vier raadsheren die nog voor 1795 benoemd waren, hun ontslag; op 27 en 30 april volgden vrijwillig nog vijf raadsheren. In de loop van 1796 volgden drie in 1795 benoemden, zodat in dat jaar een volledige verving van de raad plaats vond. Van groter belang voor de rechtspraak moet echter vooral zijn geweest het feit, dat de representanten ertoe overgingen niet-juristen tot raadshere te benoemen. Daarmee gooiden zij een oude benoemingsvoorwaarde overboord¹⁹⁰. Ter vergroting van het recruteringsveld – vooral van politieke geestverwanten – aanvaardde men het nadeel van ondeskundigheid. De nieuw-benoemden – onder wie de bekende Gerrit Paape – waren koopman, leraar van de doopsgezinden, notaris. Een adresbeweging vanuit de bevolking moest dit beleid steunen¹⁹¹. De representanten vonden overigens waarschijnlijk niet gemakkelijk kan-

187. Hof E, 5 in dato.

188. Zie de gedrukte *Deductie van het Hof van Friesland overgezonden aan de Repraesentanten van het Volk van Friesland, den 19 April* (Leeuwarden, 1796); exx. in Sb (GAL) onder E 277 (vergelijk Visscher, *Catalogus*, 262) en Pb onder 3460 Gesch. enz.

189. Publicatie van 11 maart 1796, Hof E, 5 in dato.

190. Resolutie van 14 april 1796 'dat om tot de bediening van Raad in den Hove van Justitie verkiesbaar te zijn niet meer zal worden vereischt het gradus Doctoratus of Licentiatius, nog de benoemene personen zullen behoeven gepractiseerd te hebben tot, of geschiktheid te hebben voor de Advocature, maar dat de hoedanigheden om gemelde bedieninge waar te neemen, niet anders zullen behoeven te zijn als die, welke ter waarneeming van de hoogste belangen van dit gewest worden vereischt'. BRF 17 fol. 1708-1709. Vergelijk ook de propositie van het comité van algemene waakzaamheid, dd. 12 april 1796, waarbij intrekking van artikel 25 (betreffende benoembaarheid, van raadsheren) van het reglement reformatoir van 19 maart 1673 werd voorgesteld; benevens het rapport dd. 10 april 1796 van dat comité over de criminele actie die het hof tegen de magistraat van Leeuwarden was begonnen: daarin werd het benoemen van nieuwe, betrouwbare raadsheren voorgesteld. Beide in BRF ongenummerd (als in noot 182).

191. Een bundel voorgedrukte adressen aan het provinciaal bestuur, waarin de ondertekenaars hun instemming betuigen met een zinsnede als 'dat wijders de personen, die in de plaatzen der gecomoveerde Raaden zijn aangesteld geworden (hoewel met geene Doctoraale Bullen voorzien,) echter in de oogen van alles wat edel en braaf denkt in den Lande (...) beschouwd kunnen worden als mannen van beproefde braafheid, kundigheid en Vaderlands-liefde', in BNF nr 132 (oud).

didaten. Na de aanstelling van Jan Arnold in januari 1797 handhaafde men het aantal raadsheren op acht¹⁹². Een andere verklaring voor deze vermindering van het aantal raadsheren, dat immers traditioneel twaalf was geweest, kan worden gevonden in de bezuinigingstendenzen die zich in deze jaren lieten gevoelen. Het feit dat men het griffiersambt bij het hof na het aftreden van mr. Hendrick van der Haer (1774-96) vacant liet, wijst in die richting.

Ook in andere regionen van het ambtelijke apparaat werd het provinciaal bestuur met verzet geconfronteerd. Doorlichting van het apparaat van het hof leert, dat het weigeren van het afleggen van de verklaring, vereist door de publicatie van 11 maart 1796, tot nogal wat ontslagen aanleiding heeft gegeven: de substituut griffier, de eerste deurwaarder, twee deurwaarders, vijf bodes en de beide grossanten¹⁹³. Verzet, in woord en geschrift, van enige 'Friesche Burgers' tegen de aantasting van de criminele jurisdictie van het hof was vruchteloos¹⁹⁴.

III. De sinds 1795 sterker wordende tendenzen tot bezuiniging op het ambtenarenapparaat¹⁹⁵, tot centralisatie van het bestuur en onderschikking van het hof vonden in 1797 een nieuw culminatiepunt. Zowel bezuiniging als centralisatie werden waarschijnlijk beoogd met de resolutie van 17 maart 1797¹⁹⁶, waarbij werd bepaald, dat alle uitgaven door het hof eerst moesten worden gefiatteerd door gedeputeerden tot de financiën. Tijdens het *ancien régime* had het hof een vrij grote vrijheid gehad bij het besteden van gelden voor speciale doeleinden. Voor die incidentele uitgaven gaf het hof zelf 'ordonnanties' uit¹⁹⁷. Gedeeltelijk betroffen deze periodiek terugkerende uitgaven – zoals die voor leveranties van papier, het snoeien van bomen in de kanselarijtuin of het inbinden van registers –, maar soms ging het om buitengewone uitgaven zoals het uitkeren van een beloning aan een verklik-

192. Vier van hen, Adrianus Alma, Hoite Born, Pier J. de Visser en Abraham Staal werden op 27 april 1796 'vast' benoemd; de anderen, Antonius Flink, Gosse Helder, Gerrit Paape en Jan Arnold, kregen niet meer dan een 'provisionele' aanstelling. Ik dank mevr. mr. B. S. Hempenius-van Dijk die mij vele van de door haar verzamelde gegevens over raadsheren uit deze periode ter beschikking stelde.

193. Het ontslag, door de raad, volgde op een bevel van het provinciaal bestuur, dd. 25 oktober 1796, zie resolutie Hof S, 2, fol. 12v (11 november 1796); vergelijk daarbij Hof J, 1 (ingekomen binnenlandse missives 1776-1797) nrs 102-104 en 110, en BRF, 30, fol. 177v-180r.

194. De ongenoemden richtten een gedrukt request *Aan de Nationale Vergadering* (mei 1796, 6 blz.), waarin zij aan de kaak stellen de Friese publicaties van 28 januari en 26 februari 1796 betreffende de criminele jurisdictie van het hof, van 11 maart: de verklaring tegen het stadhoudelijk bewind en de resoluties van 3 maart (ontslag van de procureur-generaal), 11 april (ontslag vier raadsheren) en 14 april 1796 (wijziging vereisten voor benoembaarheid tot raadsheer).

195. Zie de ongedateerde 'Lijst van onwaardige of nuttelooze amptenaaren, zoodanig dezelve door de onderscheiden Raaden der Gemeente zijn opgegeeven, voorzooverre die van landswege zijn aangesteld of betaald worden' (1798?), BRF ongenummerd (als in noot 182).

196. BRF, 24, 1311-1312.

197. Een uitvoerig overzicht van omstreeks 1776 van dergelijke uitgaven vindt men op de eerste, ongepagineerde bladen van Hof UUU ('Annotatie van eenige ordonnantie, welke van tijdt tot tijdt jaerlijcks bij den Hove worden verleendt').

ker¹⁹⁸. Bovendien kreeg een functionaris als de procureur-generaal een flink bedrag aan 'geheim correspondentiegeld', over de besteding waarvan hij pas achteraf rekening en verantwoording – en deze niet eens gespecificeerd – hoefde af te leggen¹⁹⁹.

Aan deze financiële armslag, in wat het hof als zijn 'huishoudelijke zaken' beschouwde, werd een einde gemaakt. De kwestie ontstond in 1796 toen de heren van de financiën enkele 'ordonnantien' van het hof, onder meer ten behoeve van de grossanten, niet meer wilden honoreren. De raad voelde zich danig in het hemd gezet:

Eene handelwijze juist geschikt, zoo om den Raad al het nodig gezag over deszelfs suppoosten en onderhorigen geheel te doen verliezen, als om dezelve gedurig in zijne werkzaamheden aangaande de administratie der justicieele zaken te belemmeren²⁰⁰.

Inderdaad kon door de controle vooraf de criminele justitie belemmerd worden, bijvoorbeeld doordat tiggelden en dergelijke geopenbaard moesten worden. Ultimatieve dreiging met ontslag mocht niet baten²⁰¹. Het bestuur bleef, bij zijn besluit. De raadsheren voerden hun dreigement uit: zeven van de acht namen op 24 mei 1797 ontslag.

Een stormachtige periode die de zelfstandigheid van het hof flink had aangetast, was daarmee ten einde. Conflicten van zo grote omvang deden zich niet meer voor. Een zekere stabilisering trad in, hoewel van een 'normale' situatie nog geen sprake was. Ter aanvulling van de raad werden zeven raadsheren benoemd, van wie er echter drie niet als *ordinaris raadsheer* werden aangesteld²⁰². In januari 1798 begint zich al een reactie voor te doen in die zin, dat men aan gepromoveerde juristen weer de voorkeur geeft. Na de val van het bewind-Vreede, die twee raadsheren meesleepte²⁰³, begonnen zelfs vertegenwoordigers van de oude garde terug te komen²⁰⁴. Bovendien kreeg nu 'Den Haag' een grotere greep op de benoemingen. De laatste in de achttiende eeuw benoemde raadsheer, mr. Montanus Hettema, werd door het

198. Vergelijk daarvoor Hof S, 1, sub 9 maart 1770 en S, 2, sub 29 maart 1803; *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*, XIV (= *Tegenwoordige Staat Friesland*, IV (1789) 161.

199. Zie over de besteding daarvan een notitie dd. 25 maart 1796 van de 'afgaande' procureur-generaal, Andraee, in BRF ongenummerd (als in noot 182).

200. Missive van het hof, dd. 15 maart 1797, in Hof L, 11, fol. 46-48.

201. Missiven van het hof, dd. 23 en 30 maart 1797, in Hof L, 11, fol. 50-53 en 59.

202. Deze zeven werden, om de continuïteit van de rechtspraak niet helemaal te onderbreken, allen al op 29 mei 'ad interim' geïntroduceerd; de vier kregen op 20 september hun 'commissie'; zij werden op 21 september geïntroduceerd in de raad. Van de laatste drie had Albertus Telting, tevoren advocaat te Franeker, al op 13 september ontslag genomen; in zijn vakature werd voorzien door de 'commissie' aan Antonius Driessen, JUD (!), op 19 januari 1798 (vergelijk noot 192).

203. Abraham Staal en J. C. Kutsch kregen op 27 juni 1798 ontslag.

204. Dr. Petrus Gosliga, evenals de nieuweling dr. Sicco Gerlsma, kreeg op 7 juli 1798 zijn commissie krachtens besluit van het intermediair uitvoerend bewind en aanschrijving van de agent van justitie; zie Hof C, fol. 659-665.

vertegenwoordigend lichaam aangesteld²⁰⁵. Interessant is het in dit verband ook te zien op welke wijze de benoemingen tot stand kwamen. Voor de eerste maal vond ik een lijst met voordrachten naar aanleiding van de vacatures in mei 1797²⁰⁶. Het jaar daarop deed het hof, dat weliswaar uit de kranten had gelezen dat een nieuwe raadsheer (Hetteema) was benoemd maar daarvan nog niet officieel in kennis was gesteld, toch een voordracht, waarbij de benoemde bovenaan prijkte²⁰⁷!

Ten aanzien van het gewestelijke beleid in deze periode tegenover zijn ambtenaren valt thans slechts het volgende op te merken. Evenals dat elders schijnt te zijn gebeurd, werd in Friesland een 'Commissie tot de ambtenaren' ingesteld. Deze adviseerde over requesten van ambtenaren om benoeming op bepaalde posten, om pensioen, verhoging van tractement en dergelijke. Voorzover thans valt na te gaan hield die commissie er een zeer terughoudend beleid op na²⁰⁸. Op het verzoek van een ambtenaar om, wegens zijn hoge leeftijd, van zijn werkzaamheden te worden ontheven met behoud van zijn salaris en met toekenning van een jaarlijks bedrag van *f.* 35,- ter compensatie van het wegvallen van zijn emolumenten adviseerde de commissie negatief: 'om reden, dat het een tegenstrijdige saak is vermindering van werk en vermeerdering van tractement' toe te staan. Van een wettelijke pensioenregeling was men nog ver af²⁰⁹. Aangezien nauwelijks opzettelijk, laat staan systematisch, werd getheoretiseerd over wat nu eigenlijk een 'ambtenaar' was²¹⁰, moeten we genoegen nemen met en passant gedane mededelingen. Zo schreef het hof in een advies van 3 december 1796 over een concept-publicatie, die ertoe moest leiden het afleggen van de al eerder genoemde verklaring van afkeer van het stadhouderlijk en aristocratisch bewind (publicatie van 11 maart 1796)²¹¹, verder af te dwingen, dat de in het concept beoogde 'advocaten, procureurs postulanten, notarien, schrijvers

205. Hij volgde Gerlsma op, die lid van het vertegenwoordigend lichaam was geworden. Ook hij had al eerder als raadsheer gefungeerd (1795-1796). Hij legde nog de eed af op de instructie van het hof uit 1597. Zijn commissie is de laatste die in het commissieboek van het hof werd geregistreerd: Hof C, fol. 666-667.

206. Rapport dd. 26 mei 1797 met een nominatie tot leden in den raad van justitie, in BRF ongenummerd (als in noot 182). Aldaar vindt men ook enkele brieven van personen die de hun aangeboden posten in het hof aanvaardden of weigerden. Voor een voordracht uit 1796 zie hieronder bij noot 213.

207. Missive dd. 22 december 1798 in Hof I, 4, fol. 59. De andere (figurant-) kandidaten waren mrs A. Telting en T. Canter Visscher.

208. Van het archief van deze commissie zijn thans nog maar enkele losse stukken teruggevonden, zie BRF ongenummerd (als in noot 182), map 'Commissie tot de ambtenaren'.

209. *Ibidem*. Hier en daar is wel een uitzondering te vinden: in 1790 besloot het hof een dienaar van de criminele justitie wegens diens hoge ouderdom een jaarlijks pensioen van *f.* 150,- toe te kennen en tevens de substituit procureur-generaal te machtigen een ander in de plaats van de 'gepensioneerde' aan te stellen: Hof S, 1, fol. 314r.

210. Zie daarover het al vaker geciteerde artikel van Vries, 'Geschapen tot een ieders nut' (zie hiervoor noot 4).

211. Zoals hierboven reeds werd medegedeeld (bij noten 189 en 193) hadden alle functionarissen van het hof per 11 november 1796 die verklaring getekend.

van publicque instrumenten enz.':

in zeekeren zin niet wel als openbare ambtenaaren kunnen worden aangemerkt; ... naar het oordeel van den Raad schijnen zij veel eerder te behooren tot geprivilegieerde perzoonen ter zaake van hunnen bekwaamheid, en dus in zekeren zin gelijk te staan met timmerlieden, kleermakers.

En het hof zag daaruit een criterium van onderscheid voortvloeien, dat modern aandoet: zodat 'zij - zoo zal men oordeelen - niet als ambtenaaren van staat die geld uit 's Lands Cassa trekken, behoeven beschouwd te worden'²¹². Een belangrijk gegeven dat naar voren komt, is de handhaving van de onregelmatige emolumenten naast het vast jaartractement. Betaling van aequivalent en officiegeld schijnt sinds 1796, althans in de oude vorm, achterwege te zijn gebleven²¹³.

Ook de periode 1798 tot 1811 is zo rijk aan gebeurtenissen op het politieke en administratieve vlak die onvermijdelijk het hof en zijn leden raakten, dat enige uitvoerigheid op zijn plaats is. Twee cesuren zijn in die periode aan te wijzen welke voor het hof van groot belang waren. De eerste valt einde 1801, de tweede einde 1805. De al genoemde, in 1798 ingetreden 'reactie' kan ten aanzien van het hof niet meer reliëf worden gegeven, aangezien van eind 1798 tot eind 1801 geen nieuwe benoemingen in de top van het hof werden gedaan. Het aantal raadsheren bleef gehandhaafd op acht. De post van griffier liet men vacant. Een voordracht van het hof aan het provinciaal bestuur tot bezetting ervan werd niet ingewilligd²¹⁴. De bekende reactie die in 1801 met een staatsgreep en de illegale aanvaarding van een

212. BRF ongenummerd (als in noot 208). Deze interpretatie van het 'ambt' door het hof poogde die van een publicatie van 15 maart 1796 (welke die van 11 maart moest interpreteren) te verenigen. Volgens die interpretatieve publicatie diende onder 'alle openbare bediendens' bovendien te worden verstaan: 'praeceptoren, advocaten in zoe verre bij den Nederrechter de practijk oefenen, schoolmeesters, opzichters en verdere lands- en stadsbediendens'; daaraan werd nog toegevoegd: 'terwijl de ontzetting niet dadelijk [door een ontslagbrief] zal behoeven te geschieden, maar de onwillige gerekend worde van zijn officie of ambt vervallen te zijn, zonder tussenkomst van eenige daad' (dus automatisch en van rechtswege), *ibidem*.

213. Als men dit zou mogen concluderen uit het beëindigen, in 1796, van het in noot 92 gesignaleerde register van equivalenten en uit een rapport dd. 31 augustus 1796 van de 'Commissie ter regeling der tractementen' over het inkomen van de substituut procureur-generaal, waarin men een jaarwedde van f. 1.000,- genoeg acht: géén emolumenten van den Lande 'dog insgelijks zonder betaling van equivalent of officiegeld'; BRF ongenummerd (als in noot 208).

214. Missive van 29 oktober 1796 in Hof L, 11, fol. 33v-34v. Op de voordracht stonden: Joost van Ro(o)mswinckel advocaat te Leiden, Cornelis Pothoff rector van de Latijnse school te Meppel en Gosse Helder (notaris) te Leeuwarden.

Om de griffierswerkzaamheden toch te kunnen doen plaats vinden besloot het hof dat werk te laten verrichten door de substituut-griffier die daartoe assistentie zou krijgen van de *rollarius* en de ontvanger der 'cancelarijgerechtigheden'. Van het provinciaal bestuur had het hof toestemming gekregen (12 januari 1798) onder hen f. 200,- te verdelen (zie daarbij een aanvankelijke weigering, dd. 4 januari in Hof J, 2, nr 6). Men kwam er zo dus op een koopje van af: Hof S, 2, fol. 19-21 (13 februari 1798).

nieuwe staatsregeling begon²¹⁵, had al heel spoedig voor het Friese hof gevolgen. Krachtens besluit van het staatsbewind van 9 november 1801 werd het Friese hof opgeheven en vervangen door een departementaal gerechtshof²¹⁶. Op 14 november werd de top van het hof in zijn geheel ontslagen; op dezelfde dag werd door een regeringscommissaris het nieuwe hof geïnstalleerd. Slechts twee zittende raadsheeren kwamen terug; drie van de zes nieuw-benoemden hadden al voor 1795 gefungeerd. Er bleven vier vacatures²¹⁷. De procureur-generaal werd vervangen. De griffiersfunctie werd weer vervuld. Ook onder de suppoosten vond een grondige zuivering plaats; van hen die niet werden ontslagen, kregen de meesten slechts een tijdelijke aanstelling²¹⁸. Pas op 20 oktober 1802 ging de raad over tot aanstelling van zijn suppoosten in vaste dienst. Nog steeds was de griffier gerechtigd de functies van ontvanger der kanselarijgerechtigdheden, sportelbewaarder en grossanten te doen vervullen²¹⁹. Hoewel dat niet duidelijk blijkt, zal de substituut procureur-generaal in overleg met zijn chef dienaren van de criminele justitie hebben benoemd.

Intussen had het departementaal bestuur goed gevonden een nieuwe functie te creëren, namelijk die van 'secretaris'. Het hof had daarom gevraagd en zijn motivering interesseert ons hier in hoge mate:

dat de werkzaamheden in 't Crimineel zedert eenigen tijd zodanig zijn toegenomen dat men schier als verwondert moet staan wanneer men 's Hof's crimineele sententieboeken nagaat en daaruit ontwaart word, dat het Hof zedert den 14 November 1801 tot aan den 14 September 1802, en dus in een tijdvak van tien maanden, 140 Sententien heeft geslagen; dat daaronder geweest zijn 47 gevangenen en beklaagden tegen welke de Proc. Generaal razione officii proces heeft gevoerd; daar uit vergelijking met 't getal der crimineele processen in voorgige jaaren blijkt dat dezelve zelden meer dan dertig in een jaar hebben bedragen²²⁰.

Toeneming van het aantal criminele zaken – waarvan het hof de oorzaak in de missive uitdrukkelijk in het midden laat – was dus de aanleiding voor het scheppen van deze nieuwe functie die niet verward moet worden met die van substituut-griffier, welke voor 1802 ook vaak als secretaris werd aangeduid. Op deze post werd door het hof Sierk Faber benoemd, die in 1768 als deurwaarder was aangesteld en die in 1796 als substituut-griffier was ontslagen²²¹.

215. C. H. E. de Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland 1780-1848. Kritisch onderzoek van een historisch beeld en herwaardering van een periode* (dissertatie Amsterdam; Heerlen, 1965) 216 vlg.

216. Zie Hof S, 2, fol. 27r (14 november 1801); vergelijk ook besluit van het departementaal bestuur, dd. 7 september 1802 in Hof F, 4 in dato. Voor het korte verslag van de gebeurtenissen op 14 november zie ook Hof TTT, 2 in dato.

217. Daarin werd pas op 7 september 1802 voorzien.

218. Zie resoluties in Hof S, 2, fol. 27-28 (19 november 1801).

219. Hof S, fol. 32-33.

220. Missive dd. 21 september 1802, in Hof L, 11, fol. 128bis-129.

221. Hof S, 2, fol. 31v (20 oktober 1802); zijn instructie aldaar fol. 33v-34v.

Een andere nieuwigheid, die de schatkist echter niets kostte, was de splitsing van de functie van substituut-generaal over twee personen. Ook hierbij speelt de 'reactie' een rol. De in 1796 ontslagen substituut procureur-generaal Carel Lochnaar had in 1802 om herbenoeming verzocht, aangezien zijn opvolger Groenia ziek was. De raad gaf zeer goede referenties over Lochnaar aan het departementaal bestuur zonder echter de problemen die men met Groenia had gehad, naar buiten te brengen. Besloten werd dat Lochnaar mede-substituut procureur-generaal naast Groenia zou worden. Beiden zouden gelijke rechten en plichten hebben. Zij zouden het jaarsalaris van *f.* 1.200,- en de emolumenten (tot een maximum van *f.* 600,-) gelijkelijk moeten delen²²².

Behalve zuiveringen op het personele vlak zijn er sinds 1801 ook uitingen van de reactie waar te nemen in het gehanteerde ceremonieel²²³. Al op 23 maart trok het hof zijn resolutie van 16 februari 1797 in, waarbij toen wijzigingen waren gebracht in tenue en bewapening der dienaren van justitie: de kleding zou nu weer worden 'als zulks van ouds heeft plaats gehad'²²⁴. Twee weken tevoren had het hof een interessant verzoek gedaan tot heroprichting van een vaste galg²²⁵.

Van verstrekkender gevolgen dan de invoering van een nieuwe instructie voor het hof²²⁶, lijkt de opbouw te zijn geweest van wat Schama recentelijk 'the first national public administration experienced in the Netherlands' heeft genoemd²²⁷. Wat sinds 1798 nog niet was gelukt: het leggen van een financiële basis voor een 'nationale bureaucratie', leek in 1805 succes te kunnen krijgen²²⁸. Gogels nationale belastingstelsel werd ingevoerd. Niet ten onrechte, schijnt het, heeft men de jaren na 1805 gekarakteriseerd als 'a bureaucratic heyday'²²⁹. De Haagse centralisatie, wederom onder druk van bezuinigingsplannen, deed zich tot in de burelen van het

222. Missive dd. 14 juli 1802, in Hof L, 11, fol. 127-128v (vergelijk ook J 2, nr 56) en besluit van het departementaal bestuur dd. 17 maart 1803, in Hof F, 4 in dato).

223. Vergelijk Simon Schama, *Patriots and Liberators. Revolution in the Netherlands 1780-1813* (New York, 1977) 423.

224. Hof S, 2, fol. 16v-17r en 30. De bewapening werd op 16 februari 1807 door het hof nog meer in traditionele zin aangepast: Hof S, 2 fol. 62. In verband met het koninklijk decreet van 24 februari 1807, nr 4 'houdende bepaling der costumen voor de geconstitueerde autoriteiten' (gedrukt ex. in Hof F, 5, nr 70) artikel 3, nam het hof op 14 juli 1807 een nadere resolutie over de ambtskleding: Hof S, 2, fol. 63v-64v.

225. Hof L, 11, fol. 159v-160r (10 maart 1803). Het hof overwoog onder andere dat er meer preventieve werking van een straf uitgaat als ze in het openbaar ten uitvoer wordt gelegd. De symbolische functie ervan ligt in de herinnering die de galg aan de deugdzame geeft dat 'de gerechtigheid niet slapende is'. Bij welk besluit de vaste galg vroeger is weggehaald, is mij niet bekend; evenmin hoe het departementaal bestuur op het verzoek reageerde.

226. Merkwaardigerwijs heeft het hof zelf om die nieuwe instructie gevraagd. Zie voor de ontstaansgeschiedenis ervan: Hof L, 11, fol. 157v-158v (4 februari 1803), 164-172 en 175-203, en *Instructie voor het Departementaal Gerechtshof in Friesland* (Leeuwarden, 1803).

227. Schama, *Patriots and Liberators*, 476.

228. *Ibidem*, 380-382, 517.

229. *Ibidem*, 541.

Friese hof gevoelen. Vrijwel onmiddellijk na de aanvaarding van Gogels belastingwetgeving in juni 1805, nam een niet meer aflatende stroom van verzoeken om informatie een aanvang. Deze correspondentie, die meestal via het departementaal bestuur werd gevoerd, is niet alleen interessant als bloot blijk van de bureaucratische druk die door de hoogste organen op de lagere werd uitgeoefend, maar ook vanwege de informatie die ze ons verstrekt over de kosten van de administratie der justitie, over personele samenstelling van alle organen die bij de criminele rechtspraak betrokken waren, over aantallen gevangenen, over persoonlijke omstandigheden van functionarissen bij het hof en, vooral, over de wijze waarop de criminele justitie – naar het beeld van het Friese hof zelf – werd uitgeoefend.

Al in augustus 1805 werd het hof geconfronteerd met een toen nog zeer ongebruikelijk verzoek van de departementale overheid:

eene specificque en gemotiveerde begrooting van de kosten tot de administratie der justitie vereischt wordende, – zoo dat alle de vaste posten tot dat respect behoorende daarop naauwkeurig staan uitgedrukt, en de overige voor geene vaste berekening vatbaar, daarop bij raming werden gebracht.

Het hof was deze Dorknoper-stijl nog niet gewoon. Zijn reactie is komisch en te-leurstellend: men antwoordt dat opgave van de tractementen der functionarissen weinig zinvol is aangezien ze door het departementaal bestuur zelf zijn vastgesteld, en dat opgave van de incidentele uitgaven – aan boden, dienaars van de criminele justitie en dergelijke – onmogelijk is, omdat het hof deze nimmer heeft geregistreerd; dat laatste gebeurt door de rekenkamer²³⁰. Het hof was kennelijk niet van zins zich naar de bekende weg te laten vragen. Het voerde een op voorhand verloren strijd tegen een bureaucratiseringstendens, die impliceerde dat men niet makkend naar de administratie van zijn superieuren verwees, maar zelf een (schijn)verantwoordelijkheid zou dragen door de gevraagde informatie te verstrekken die voor planning en beleid op langere termijn onontbeerlijk leken. Allicht kende het departementaal bestuur de vaste lasten van het hof (zie Bijlage IV) en kon het in de halfjaarlijkse rekeningen van de ontvanger-generaal der domeinen en consumptiën gemakkelijk de uitgaven van het hof naslaan²³¹, maar daarmee smeedt men geen verantwoordelijk, althans geen hiërarchisch gestructureerd, ambtelijk apparaat waarvan elk onderdeel wel een eigen verantwoordelijkheid draagt, maar dan toch niet meer dan een deelverantwoordelijkheid. Het hof zou spoedig beter leren.

Nog voor de ontvangst van het ontwijkende antwoord van het hof op zijn vorige schrijven zond het departementaal bestuur aan het hof een kopie van het staatsbe-

230. Verzoek van het departementaal bestuur, dd. 13 augustus 1805, in Hof J, 2, nr. 69; antwoord dd. 17 augustus, in Hof L, 12, fol. 34-36.

231. Staten R(ekenkamer) 56 k: de rekeningen van dr. Hermanus Gongrijp, bijvoorbeeld het jaar 1805 (thans ondergebracht in BRF nrs. 683 en 684a).

sluit van 9 augustus 1805 nr. 3 met het verzoek een overzicht in te zenden van alle hoffunctionarissen, hun tractementen en emolumenten. Tevens werd daarbij verzocht om opgave der vacatures en om advies 'in hoeverre die ambtenaren nu of bij vervolg zouden kunnen worden gemist, en voor de hoogst mogelijke bezuiniging – behoudens de goede orde – vatbaar zijn'. Het hof ging nu door de knieën en componeerde braaf een antwoord, dat ons in staat stelde Bijlage IV kolom 4 op te stellen. Van bezuiniging wilde het hof niets weten, aangezien

een ieder die met de menigvuldige werkzaamheden van den Hove maar enigzints bekend is, al aanstonds zal overtuigd zijn dat niet één der geëmployeerden van den Hove gemist kan worden²³².

Als het ministerie van binnenlandse zaken een overzicht wil hebben van aantallen strafrechtelijk gevonnenen en van typen straffen, zendt het hof keurig zijn lijstje in, waarin het – zonder meer – opmerkt dat de aantallen veroordeelden in de periode 1 januari 1796 tot december 1800 kleiner zijn dan in de vijf daaropvolgende jaren²³³. Deze voorbeelden mogen volstaan ter illustratie van de intensieve bemoeienis van de centrale administratie met de lagere organen, vooral sinds midden 1805. De retroacta- en missivenboeken van het hof leggen daarvan ampel getuigenis af. We zullen het nog met enkele voorbeelden illustreren.

Ter afsluiting van dit opstel dient de vraag aan de orde te worden gesteld welke invloed de gesignaleerde bureaucratiseringstendens op het eigen karakter van de Friese criminele rechtspraak heeft gehad. Het antwoord daarop kan kort zijn: erg weinig. De oorzaak daarvan is gemakkelijk aan te wijzen. Zolang nog niet was voldaan aan de zogenaamde codificatie-artikelen van de successieve staatsregelingen bleven competentie, jurisdictie en de wetgeving op grond waarvan het hof recht moest spreken, in principe ongewijzigd. Thorbecke heeft al terecht opgemerkt dat de staatsregeling van 1798 gedoemd was te mislukken als men niet de daarin vereiste nationale wetgeving en organieke wetten tot stand bracht²³⁴. Dat is niet gebeurd. Pas in 1805 begon men daaraan (weer) serieus te werken. Een aantal nationale wetboeken kwam pas tot stand tijdens het bewind van Lodewijk Napoleon (1809)²³⁵; maar zelfs toen lukte het niet een nieuwe rechterlijke organisatie inge-

232. Verzoek van het dept. bestuur, dd. 15 augustus 1805, in Hof J, 2, nr. 70; antwoord dd. 4 september, in Hof L, 12, fol. 37v-40v (reeds geciteerd hierboven, noot 156); vergelijk Hof K, 20, fol. 102r, dd. 19 augustus.

233. Hof J, 2, nr 75 en Hof L, 12, fol. 61 (9 april 1806).

234. De Wit, *Aristocratie en democratie*, 175-176.

235. Ter correctie op de volstreekte nonsens die Schama over de rechtscodificatie te berde brengt (*Patriots and Liberators*, 543-544) verwijs ik naar de respectievelijke voorwoorden bij J. Th. de Smidt en A. H. Huussen jr., ed., *Bronnen van de Nederlandse codificatie sinds 1798* (2 dln.; Utrecht-Bussum 1968-1975) en A. H. Huussen jr., *De codificatie van het Nederlandse huwelijksrecht. Geschiedenis en analyse van de ontwikkeling van de huwelijkswetgeving en van de opvattingen omtrent huwelijk en gezin op het eind van de achttiende en aan het begin van de negentiende eeuw* (Amsterdam, 1975) 143 vlg. en de daar genoemde literatuur.

voerd te krijgen²³⁶. Zeker werden deelhervormingen doorgevoerd, maar veel bleef bij het oude, omdat de zogenaamde 'nieuwe' instructies doorgaans naar de oude werkwijzen verwezen²³⁷. Dat is ook evident in de instructie voor het Friese departementale gerechtshof van 1803²³⁸. Dat de drosten de nederrechters in 1802 hadden vervangen, maakte ook weinig praktisch verschil uit²³⁹. Het hof ging, voorzover de omstandigheden dat toelieten, gewoon zijn gang. Het nam resoluties ter verbetering van het eigen apparaat en van zijn criminele rechtspraak. Een voor modern onderzoek ernstige handicap nam het hof – om onbekende redenen – pas in 1797 weg, toen het bepaalde dat voortaan leeftijd, geboorte- en woonplaats van de crimineel veroordeelden in de sententie moesten worden geregistreerd²⁴⁰. Het hof werd geconfronteerd met lamentaties van 'gepasseerde' klerken van raadsheren die de oude resolutie over hun carrièreperspectief in herinnering brachten²⁴¹. Men gaf nadere regels voor de wijze van verhoren van arrestanten, enz.²⁴².

Het hof moest stapje voor stapje – wij zagen daarvan al voorbeelden – delen van zijn zelfstandigheid en 'sovereiniteit' (appèl van zijn vonnissen op het nationaal gerechtshof dat in 1802 was ingesteld) prijs geven. 'Den Haag' liet niet meer los! Begin 1806 kwam er weer een staatsbesluit waarin een beknopt overzicht van de (criminele) rechtspleging werd gevraagd, benevens opgave van de wijzen waarop de kosten werden bestreden. Tevens verzochten de secretarissen van binnenlandse zaken en financiën advies over de wenselijkheid het aantal raadsheren en hun klerken te verminderen tot negen. Alarmerend was tenslotte de vraag: waarom de kosten van justitie in Friesland zo hoog waren in vergelijking met andere departementen²⁴³. In zijn antwoord beschrijft het hof in het kort de criminele procedure zoals wij die hierboven al schetsten, en concludeert het krachtig:

Deze voet en wijze, waarop, zooals gezegd, tot heden ten dage het crimineele justitiewezen alhier is ingerigt en wordt geadministreerd, is altoos en wordt hier ook thans nog

236. O. Moonman van Kappen, 'Een ongeschreven hoofdstuk uit de geschiedenis van onze rechterlijke organisatie [1807/08]', *Rechtspleging. Jubileumbundel Katholieke Universiteit Nijmegen, 1923-1973* (Deventer, 1974) 193-213.

237. *Ibidem*, 195-196.

238. *Instructie voor het Departementaal Gerechtshof in Friesland* (Leeuwarden, 1803) artt. 10, 13: 'Het DG heeft en behoudt, in allen deele, de judicature binnen het Departement, zoo wel in civiele als crimineele, possessoire en petitoire zaaken, zoo als aan het voormalig Hof Provinciaal van Friesland, ingevolge de Resolutie van 20 November 1663, is toegekend', artt. 17, 22 enz.

239. Vergelijk hun gedrukte *Instructie wat het justicieele aangaat, voor de drosten in Friesland* (18 november 1802; 23 art.).

240. Hof S, 2, fol. 17 (10 maart 1797).

241. Hof R (bundel sollicitatiebrieven voor vakante posten van bode en grossant, 1801), met name het 'request' van W. F. Gerlag; zie voor de bedoelde resolutie uit 1769 hierboven bij noot 121.

242. Hof S, 2, fol. 36 (2 februari 1803); bezuinigingen op het afhalen en uitleveren van gevangenen: Hof S, 2, fol. 52v (17 januari 1805) en 54v (1 oktober 1805).

243. Missive van het dept. bestuur, dd. 7 maart 1806 (ingevolge staatsbesluit dd. 28 februari 1806 nr 7), in Hof J, 2, nr 74; antwoord van het Hof dd. 17 maart 1806, in Hof L, 12, fol. 53-59.

beschouwd als de beste en zekerste, zoo wel voor den beschuldigten als voor den regter; zoodat wij niet alleen geene de minste reden vinden om daaromtrent eenige verandering te maken, maar dit zelfs voor de vrijheid en veiligheid der ingezetenen allergevaarlijkst zouden oordeelen²⁴⁴.

Het hof wijst erop dat de centralisatie van de criminele rechtspraak in Friesland en de lankmoedige procedure – dat bedoelt het hof, al zegt het dat niet met zoveel woorden – er de oorzaak van zijn dat, anders dan in andere departementen, in Friesland de kosten daarvan nagenoeg geheel ten laste van de schatkist komen. Niettemin stelt het hof twee kostenbesparende maatregelen voor. De belangrijkste is intrekking van de resolutie van 14 maart 1741²⁴⁵. Daardoor zouden jeugdige verdachten niet meer voor geringe vergrijpen naar Leeuwarden ter berechting behoeven te worden opgezonden. De gecentraliseerde rechtspraak en het toenemend aantal arrestanten rechtvaardigt de handhaving van het aantal raadsheren op twaalf, meent het hof. Een oneven aantal raadsheren wordt sterk ontraden²⁴⁶. De druk bleef echter aanhouden en het hof vocht voor zijn rechten en voor die van zijn justiciabellen. Onttrekking van de leden, ministers, geëmploieerden en suppoosten van de departementale bestuurslichamen en raden van financiën aan hun ‘domiciliaire rechters’ wees het hof af: de colleges moesten zelf tuchtmaatregelen kunnen nemen en delicten *in officio* begaan door geprivilegieerde personen – ‘onder welke personen zich bevinden alle die boven den burger- of huismanstand zijn, dus alle beampten van eenig aanzien’ – dienen ter beoordeling van het hof te blijven²⁴⁷. Het wenste geen onderhandse aantasting en beknotting van zijn rechtsmacht, hoegenaamd²⁴⁸.

De Haagse autoriteiten bleven, begrijpelijk, proberen hun greep op de administratie der justitie in het land te verstevigen. De minister van justitie en politie haalde zich het ongenoegen van het Friese hof op de hals toen hij voorstelde, dat voortaan geen crimineel vonnis ter executie gelegd zou worden voor en alear de tekst van het vonnis aan hem was toegezonden en hij bericht van ontvangst zou hebben

244. Hof L. 12, fol. 54v.

245. Zie noot 171.

246. De Friezen hebben zich daartegen altijd verzet ‘omdat voor de gevangenen, beklaagden en gedaagden wegens den zoogenaamden calculus minervae in het even getal groot voordeel is gelegen, vermits met stakende stemmen geene condemnatie in criminalibus tot straf, en in civilibus tot den eisch van den impetrant plaats kon hebben’ Hof L, 12, fol. 57v.

247. Missive, dd. 4 juli 1806 naar aanleiding van een desbetreffende resolutie van het nationaal gerechtshof (van 24 juni), in Hof L, 12, fol. 66v-67r. Zie voor de bevoegdheden van het nat. gerechtshof *Constitutie* van 1806 artt. 73 vlg.

In zeer kritische zin adviseerde het hof op een voorstel van het dept. bestuur om een scheiding aan te brengen tussen de ‘politieele’ en ‘criminele’ bevoegdheden van de drosten: missive, dd. 15 juli 1806, in Hof L, 12, fol. 67v-71r. Deze brief is vooral van belang voor een inzicht in de bevoegdheden van de lagere rechters om geringe overtredingen, ‘excessen’, zelf af te handelen. Ik dank mevr. mr. B. S. Hempenius-van Dijk die mij op deze en enkele andere missives uit 1806 attendeerde.

248. Hof L, 12, fol. 69v.

gestuurd²⁴⁹. De bezwaren van het hof tegen deze maatregel waren drieledig²⁵⁰. Ten eerste vond het hof dat de procedure hierdoor onnodig gerekt werd. De overwegingen van het hof, dat opnieuw van de gelegenheid gebruik maakte de Friese strafprocedure te roemen²⁵¹, zijn interessant: de straf moet de misdaad zo spoedig mogelijk volgen – een adagium dat het hof metterdaad in praktijk brengt²⁵². Ten tweede sloot het hof handig aan bij de bezuinigingstendensen door erop te wijzen, dat elke dag uitstel van executie van een vonnis meer kosten van onderhoud der gevangene met zich zou brengen. Het hof schatte dat als gevolg van de voorgestelde maatregel de kosten van justitie jaarlijks het dubbele zouden worden! Ten derde deed het hof, in goed Friese traditie, een beroep op de humane behandeling waarop een gevangene recht heeft en die vereist, dat een veroordeelde niet zwaarder wordt gestraft dan strikt nodig is²⁵³.

Men mocht op gewestelijk niveau echter nog zo tegenspartelen, de centrale regering verkreeg toch de nodige informatie die haar in staat moest stellen de uniformerende en centraliserende maatregelen te nemen die op korte termijn – met name na de invoering der wetboeken – onmisbaar zouden zijn. De centrale registratie der strafvonnissen is er toch gekomen²⁵⁴. De ingezonden overzichten van justitiële ambtenaren kwamen hierboven al ter sprake²⁵⁵. De autoriteiten waren echter onverzadigbaar: zij wilden steeds meer en steeds gedetailleerder gegevens. Had de

249. Op een tweede voorstel van de minister, namelijk met de executie van doodstraffen te wachten totdat aan de veroordeelde gelegenheid was gegeven aan de koning gratie te vragen (zie *Constitutie* van 1806 art. 38) en deze op een dergelijk verzoek zou hebben beschikt, reageerde het hof positief. Het stelde echter wel voor daartoe een wettelijk vastgelegde termijn te bepalen (vergelijk noot 250). Zie daarbij ook de resoluties, inhoudend instructie aan de procureur-generaal, in Hof S, 2, fol. 60 (9 oktober 1806) en fol. 62 (17 maart 1807).

250. Missive, dd. 6 september 1806, in Hof L, 12, fol. 71-78.

251. Vergelijk met name Hof L, 12, fol. 73 vlg.

252. 'Het is eene te algemeen erkende waarheid, dat de straf – zal dezelve zijn wat ze behoort te wezen – zoo spoedig mogelijk op de misdaad volgen moet' (*ibidem*, fol. 72-73r). 'In den tot heden bestaand hebbende stand van zaken wordt deze criminele sententie, b.v. te half elf uren des morgens geconcludeerd, en reeds een half uur daarna gepronuntieerd en voorts ter executie gelegd' (*ibidem*, fol. 74v).

253. De overweging van het hof is voor de huidige dag waard te worden gememoreerd: 'Door de nieuwe verordening wordt het lot der gevangenen alhier verzwaaard op eene wijze, die naar ons inziens met de regelen van regtvaardigheid, billijkheid en menschelijkheid niet gemakkelijk is overeen te brengen. Het is zoo: hij die zich misgrijpt tegen de maatschappij, waarin hij leeft, en de wetten overtreedt welke in dezelve vastgesteld zijnde alle de leden verplicht tot onderhouding daarvan, moet ook ingevolge die zelfde wetten gestraft worden. Hij moet gestraft worden naar mate van het misdrijf dat hij begaan heeft – maar hij moet niet *boven mate* gestraft worden. Heeft de maatschappij hare regten aan den eenen kant, – de misdadiger heeft de zijne aan den anderen' (*ibidem*, fol. 76v-77r).

254. ARA archief ministerie van justitie en politie 1806-1810 (inventaris, leeszaal 73) nrs. 284-302 (periode juli-december 1810).

255. Bij de bespreking van de salariëring, in het bijzonder naar aanleiding van de inzending der gezegelde 'declaratoren' ex ordonnantie op het klein zegel van 28 november 1805, par. 32; zie boven bij noot 158.

minister van justitie en politie in 1809 aan de landdrosten opgave gevraagd van de tractementen van suppoosten, onderschouten, bodes en andere ambtenaren bij de rechterlijke colleges, in 1810 wilde hij – blijkbaar ook onder Franse bureaucratendruk – van de hogere rechterlijke ambtenaren hun leeftijd, staat van dienst, fortuin, burgerlijke status, kindertal en dergelijke weten²⁵⁶. Allicht was men ook geïnteresseerd in de kostbare figuren die aan de andere kant van de muur ‘zaten’: de gevangenen en de toestand der gevangenen²⁵⁷. Tenslotte: niet alleen de centrale registratie der strafvonnissen, maar ook de uniforme directie en administratie van het justitiële apparaat kwamen er in 1807. Het hof mocht nog nakreunen en nog eens op zijn oude tradities wijzen welke teloor dreigden te gaan – het zou weinig baten²⁵⁸.

SLOTBESCHOUWING

Het hoogste Friese rechtscollege is, met zijn apparaat van lager personeel, op te vatten als een vroeg voorbeeld van bureau-administratie. Het werd voornamelijk in de zestiende eeuw ontwikkeld en verkreeg vooral in de zeventiende eeuw zijn definitieve structuur wat betreft zijn competenties, jurisdictie en omvang. Zijn structuur is die van een eenvoudige hiërarchische ordening. Als we de door Max Weber geformuleerde stellingen omtrent de structurering van legale gezagssystemen²⁵⁹ in aanmerking nemen, dan is het duidelijk dat de zeventiende- en achttiende-eeuwse Friese oligarchische bestuurspraktijk, waarvan het hof deel uitmaakte, niet in dat keurslijf kan worden geperst. Zeker was het bestuur georganiseerd op basis van continuïteit, maar politieke schokken zoals in 1578, 1672, 1748 en 1795 brachten min of meer diepe cesuren aan. Dat de totale bestuurstaak was verdeeld in functioneel gescheiden deeltaken (ambten) die elk met het vereiste gezag en de benodigde sancties waren uitgerust, gold in Friesland – evenals elders in de Republiek – natuurlijk maar *grosso modo*. Dat de ambtenindeling niet bepaald functioneel werkte, leren tal van voorbeelden die als ‘uitwassen’ te boek staan²⁶⁰. En dat geldt ook

256. De antwoorden op de betreffende aanschrijving, dd. 16 augustus 1810, nr 46 zijn – wat betreft Friesland ondergebracht in een mooi tableau – te vinden in ARA, arch. ministerie justitie en politie, nrs. 330-332 (i.c. 331).

257. Vergelijk bijvoorbeeld ARA (als voren) nrs 335-345; ARA, nationaal gerechtshof, nrs 185 en 186; RAF, Hof L, 12, fol. 137v-142 (missive over de organisatie van het justitiewezen, dd. 6 juli 1809 – dus vlak na de invoering van het Crimineel Wetboek en het Wetboek Napoleon, op 1 februari en 1 mei – ter begeleiding van een (ontbrekende) lijst van crimineel gestraften); BRF nrs. 1609-1614.

258. Missive van het hof, dd. 8 april 1807 (Hof L, 12, fol. 87-90) naar aanleiding van besluit van de minister van financiën, dd. 17 maart.

259. Zie samenvatting bij Albrow, *Bureaucratie* (hierboven noot 1) 42-43.

260. Vergelijk Guibal, *Democratie en oligarchie*, *passim*.

voor de andere kenmerken die idealiter aan te wijzen zijn, maar in de praktijk niet bestonden: de middelen van de organisatie waren zeker niet duidelijk gescheiden van die van de leden ervan als privépersoon. De bekleder van een ambt kon daarop formeel inderdaad geen eigendomsrechten laten gelden; in de praktijk was dat echter wel het geval.

De kenmerken van een rationele bureaucratie, zoals Weber die formuleerde, bezat het Friese hof niet, evenmin trouwens als enige andere bureau-administratie tijdens het *ancien régime*. Webers ideaaltype van een ambtelijk apparaat in zijn meest rationele vorm was immers gebaseerd op de juistheid van zijn vooronderstellingen over gezag en legitimiteit. Toch kan misschien, op grond van mijn analyse, gesteld worden dat het Friese hof in de achttiende eeuw – en waarschijnlijk ook andere hoven, zoals dat in Holland – meer aan Webers kenmerken voldeed dan enig ander Fries bestuurscollege – met name wat aangaat het kenmerk dat de ambtenaar zijn functie als hoofdberoep vervult²⁶¹. Liever echter dan een a-historische, mechanische exercitie te volvoeren in het bepalen van een bureaucratiseringsgraad naar Weberiaanse maatstaven – alsof het om de bepaling van een zuurgraad zou gaan – lijkt het juister met een, misschien wat vager maar soepeler, ‘historisch-dynamisch’ model²⁶² te werken, waarvan Webers criteria als vanzelf de elementen mede uitmaken. Het bovenstaande onderzoeksverslag is al grotendeels volgens die criteria geordend.

Niet alleen bestond binnen het Friese hof al vroeg een hiërarchische structuur, maar ook werden de leden ervan, van hoog tot laag, benoemd. En dat laatste volgens wettelijke regels en mede op grond van technische kwaliteiten. Patronage en ambtenverkoop en -transport doorbraken dit ideaal ten dele ten aanzien van de topambtenaren, maar de *in-service training* via het raadsheersklerkschap speelde voor de suppoosten een overheersende rol. De functionarissen waren, ook al waren sommigen in principe onafzetbaar, gebonden aan bezworen instructies en ‘commissies’ die hun taken regelden en afbakenden. De topfunctionarissen konden in de praktijk wel eigendomsrechten op hun ambten doen gelden, de lagere waarschijnlijk niet. Voor de (collegiale) besluitvorming bestonden geformaliseerde procedures. Er was echter niet een geformaliseerde carrièrestructuur aanwezig. Pas in het midden van de achttiende eeuw werden daarvoor enkele regels vastgesteld, die de start van de carrière bonden aan anciënniteit. De verdere carrière, door promotie, was zoals wij konden constateren, kennelijk gebaseerd op verdienste – hetgeen patronage niet uitsluit.

De hoffunctionarissen ontvingen niet alleen een vaste jaarwedde, maar daarnaast ook emolumenten; uitkeringen in natura werden in de eerste helft van de achttiende eeuw grotendeels afgeschaft. Sommige topfunctionarissen moesten uit hun trac-

261. Albrow, *Bureaucratie*, 43-44.

262. Deze omschrijving neem ik gaarne over van dr. M. G. Buist.

tement het salaris van hun ondergeschikten aanvullen. Van pensioenrechten is geen sprake. De ambtenaren bleven in dienst zolang hun gezondheid en animo dat toelieten. In de koopsommen voor ambten of in de gelegaliseerde recognities bij resignatie kan tevens een element van oudedagsvoorziening worden gezien. Hoffunctionarissen namen hun ambt waar op contractbasis. Zij konden vrijwillig ontslag nemen, maar niet willekeurig worden ontslagen – dit lijkt men althans stilzwijgend als gewoonte te hebben aangenomen. De suppoosten van den hove zijn aan disciplinaire maatregelen van het hof onderworpen. Van gelijkheid voor de wet is zelfs nominaal geen sprake; men erkende standsverschil en daaruit voortvloeiende ongelijke behandeling. Van uniforme controle binnen het apparaat van het hof heb ik geen spoor gevonden. Een disciplinair systeem was slechts impliciet, niet formeel, aanwezig, zoals de genomen tuchtmaatregelen aantonen.

De dynamiek in het bureaucratiseringsproces kan het best worden aangetoond aan de hand van politiek onrustige perioden. De woelingen van 1672 en 1748 hebben voor het hof uiteindelijk weinig verstrekkende gevolgen gehad. Zoveel te meer echter de veranderingen na 1795, wanneer de nieuwe machthebbers voortdurend pogen het hof naar hun hand te zetten, zijn criminele jurisdictie te beperken en zijn gedragslijn te dicteren. De veranderingen in de localisering van de politieke macht reflecteren zich in de regie van de criminele rechtspraak. Dat gold niet alleen in de jaren 1795 tot 1798, maar ook heel sterk in de periode sinds 1805. Het hof moet dan veel van zijn traditionele zelfstandigheid en 'sovereiniteit' prijsgeven in een proces van inbedding der regionale rechtsbedeling in een centrale en nationale bureaucratie-in-opbouw²⁶³. Aan het einde van dat proces stond, voorlopig, de nationale codificatie van strafrecht en strafprocedure die een einde zou maken aan vele Friese eigenheden en eigenaardigheden op dat terrein.

In dit opstel ben ik uitgegaan van een overheidscollege en zijn bijdrage tot de sociale controle. In Friesland speelde het hof ongetwijfeld een zeer vooraanstaande rol in de bestrijding van wat men als criminaliteit, deviant gedrag, beschouwde. De formeel grote greep van het hof in Leeuwarden en de, vermoedelijk, geringe rol van de nederrechters kunnen het beeld vervormen. Immers, de effectiviteit van de geschetste vorm van centralisering stond of viel met de mate van bereidheid van de nederrechters mee te werken aan arrestatie en overlevering van wetsovertreders. De nederrechters stonden dicht bij de justiciabellen; het hof stond ver (van beiden) af. Er zou een verkeerd beeld van bureaucratische efficiency en effectiviteit kunnen ontstaan, als we niet mede onderzoeken in hoeverre de lokale bevolking, zowel in perioden van rust als van politieke en sociale spanningen, bereid was mee te werken aan de uitvoering van sterk onpersoonlijke controle. Het hof voerde een ver-

263. De opeenvolgende staatsregelingen sinds 1798 geven al indicaties van de opvattingen over de (rechterlijke) ambtenaren op nationaal niveau: Sr 1798 burgerlijke en staatkundige, grondregels artt. 15 en 65, art. 50 k en m, 107, 132, 256 vv, 280, 281; Sr 1801 art. 78 enz.

bluffend intensieve en omvangrijke correspondentie met de nederrechters – hier aansporend, daar corrigerend of goede raad gevend ter opheldering van een geconstateerd misdrijf²⁶⁴. Deze intensieve bemoeienis, die machtig-bureaucratisch aan doet, verraaft echter tevens de afhankelijkheid van het hof van de lokale, meest niet-professionele, functionarissen. In noodgevallen moesten militairen of dienaars van de criminele justitie de boer op gestuurd worden om de loop der justitie te garanderen²⁶⁵.

Ongetwijfeld zullen er op lokaal niveau, waar de criminele procedure gewoonlijk moest aanvangen, aspecten zijn blijven bestaan die bij een *face to face society* behoren – zoals bijvoorbeeld een sterke druk van de opinie van de plaatselijke gemeenschap op het vervolgingsbeleid der autoriteiten. Allicht zullen daarin gradaties aanwezig zijn geweest, naar gelang we een uithoek van het platteland of een stedelijke gemeenschap onder de loop nemen waar reeds een grotere graad van professionalisering en routinisering van het vervolgende apparaat verondersteld kan worden. Wat dat betreft zijn de verschillen met de Verenigde Staten in de achttiende eeuw evident. De daar pas in het begin van de negentiende eeuw optredende versterking van de rechten der beklaagden, rationalisering van de gerechtelijke procedures, versteviging van de regels van het bewijsrecht en systematische aanpak van de professionele training van rechters en advocaten, hebben zich, zelfs in een perifere provincie als Friesland, al veel vroeger voorgedaan. De overgang van traditionele intimiteit naar bureaucratistische formaliteit was daar – zij het nooit volledig – veel eerder een feit geworden²⁶⁶.

264. Zie Hof K, 1 vlg.

265. Bijvoorbeeld begin 1749 en in 1786: Hof S, 1, fol. 205-210 en 300-303.

266. De gedachte en de vergelijking zijn geïnspireerd door T. N. Ferdinand, 'American Criminal Justice: From Colonial Intimacy to Bureaucratic Formality' (ongepubliceerde paper, ingediend op de internationale conferentie georganiseerd door de Dutch Group for the Study of the History of Crime and Criminal Law, Amsterdam 16-18 mei 1977; gebundelde papers deel II).

BIJLAGE I

Professionele gegevens over hoffunctionarissen, 1701-1811

	aantallen		gemidd. ambtstermijn in jaren			redenen voor ontslag			
	per- sonen	be- noe- min- gen	tot 1795	1795- 1811	over- lijden	vrij- willig aftreden	ontslag dimissie	ontslag wegens conflict	ontslag wegens wan- gedrag
raadsheren	92	100	22,5	5	22(20)	39(29)	14	11	–
procureur- generaal	11	12	12		2	5	2	1	–
griffier	10	10	13		–	9	–	–	–
substituut p-g	9	9	13		2	4	1	–	1
1e klerk	9	9	13		6	1	1	–	–
2e klerk	9	9	12		2	6	–	–	–
1e deurwaarder	11	12	10		2	7	1	–	–
deurwaarders	40	41	15,5		13	16	2	–	2
bodes	62	65	17		20	24	5	–	3
rest	onbekend		onbekend		onbekend				

Toelichting, bij kolom 1: In het getal 92 zijn begrepen 11 raadsheren die in de zeventiende eeuw waren benoemd, maar nog na 1700 fungeerden. De oudste van hen, tevens fungerend als 'eerste en presiderende raad', werd in 1666 benoemd. In 1700 bestond de raad uit slechts elf in plaats van twaalf leden, aangezien pas in 1701 werd voorzien in de opvolging van de in 1699 overleden Assuerus van Grovestins (voor gegevens over deze elf raadsheren zie Sickenga, *Het hof van Friesland*, 157-246, nrs. LI, LIX, LXIII, LXVI, LXVII, LXIX, LXX, LXXII-LXXV). Het aantal personen dat als raadsheer fungeerde is geringer dan het getal der benoemingen, omdat na 1795 enkele raadsheren die waren ontzet of vrijwillig waren afgetreden, later werden herbenoemd. Hetzelfde geldt met name voor de procureur-generaal, eerste deurwaarder, een deurwaarder en enkele bodes. Drie raadsheren die in 1795 en 1796 om politieke redenen uit hun ambt waren ontzet – Gerlacus Buma, Arent A. van Haersma en Marinus van Vierssen – werden op 19 november 1801 bij de 'omzetting' van het hof opnieuw benoemd. Van de raadsheren die in 1796 hun ambt neerlegden uit protest tegen het ingrijpen van de representanten in de criminele jurisdictie van het hof – waarover hierboven nader – werden er vier herbenoemd in 1798 (Petrus Gosliga en Montanus Hetteema), in 1801 (Ambrosius A. van Boelens) en in 1802 (Johannes de Vries). Bovendien trad Montanus Hetteema in 1801 af; het jaar daarop werd hij herbenoemd. Het hof eindigde in 1811 met tien leden. Gerlacus Buma, die in 1807 overleed, en J. S. J. G. van Burmania Rengers die tot lid van het wetgevend lichaam was benoemd, werden niet vervangen²⁶⁷.

267. Geraadpleegde bronnen: Hof C (= commissieboek, 1701-1798); *Naamrol der Edele Mogen- de Heeren Raden s' Hof van Friesland, sedert de aanstelling van 't zelve in den jare 1499 tot heden; met eenige commissien, instructien en resolutien enz.* (Leeuwarden, 1742); aanvullingen daarop bij M. de Haan Hetteema, 'Bijdrage tot de geschiedenis van Friesland', *Nieuwe Friesche Volksalma-*

A. H. HUSSSEN JR.

bij kolom 2: Het leek zinvol de ambtsperioden van de raadsheren voor en na 1795 afzonderlijk weer te geven. Hun *va-et-vient* in de laatste periode is evident. De duur van de langste ambtsperioden is in de periode voor 1795, op 61 raadsheren, 31-40 jaar: 7, 41-50 jaar: 5, 51-60 jaar: 4; nadien fungeerden, op 31 raadsheren, van 1 maand tot 2 jaar: 19.

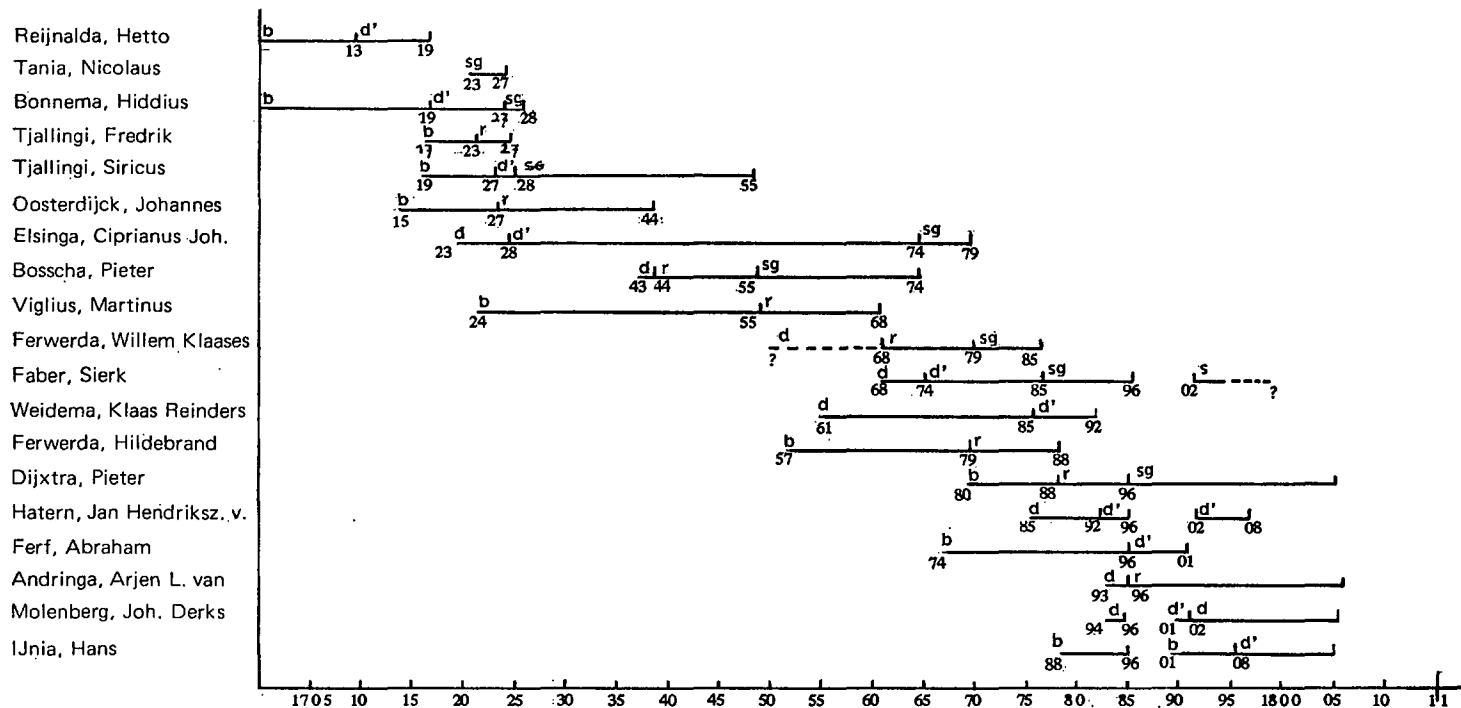
nak, I, (1853) 47-62; enkele geannoteerde exemplaren van de *Naamrol*, met name die uit het bezit van de raadsheren Eduard M. van Burmania en Quirijn de Blau in Provinciale Bibliotheek Leeuwarden, signatuur 389 Hs – vergelijk ook 390 Hs en 391 Hs en in Stedelijke Bibliotheek Leeuwarden (Gemeente-archief Leeuwarden) signatuur C 125-127 en A 569, zie Visscher, *Catalogus*, 67, 193.

BIJLAGE II

Carrièreverloop van lagere functionarissen, 1701-1811

oude functie	1e deurw. /bode	1e deurw. /bode/ klerk rh.	1e deurw. /deurw./ klerk rh.	2e klerk /deurw./ klerk rh.	2e klerk /deurw./	2e klerk /bode/ klerk rh.	bode	bode/ klerk rh.	deurw.	deurw./ klerk rh.	klerk rh.	onbe- kend
substituut procureur-generaal								1				8
substituut griffier	1	1	2	1	1	1						2
1e deurwaarder							3	2		5		1
2e klerk							1	4	1	2		1
deurwaarder							3				28	9
bode									1		32	29

BIJLAGE III Carrièreverloop van lagere ambtenaren, benoemd na 1701, bij het hof

LEGENDA: b bode, d deurwaarder, d' eerste deurwaarder, r rollarius, sg substituut-griffier, s secretaris

BIJLAGE IV

Jaarwedden van raadsheren, ministers en suppoosten van het hof (in guldens)

	1701	1719	1803	jaar- wedde	emolumenten	
					van Lande	van parti- culieren
raadsheer (12)	1000	1500	2200	2200	—	100 ⁵
procureur-generaal	1000	1500	2200	2200	45	155 ⁶
griffier	—	1200 ¹	1800 ^{1a}	1800 ^{1a}	186	764
substituut procureur-generaal	—	600 ^{1b}	600	600	400 ⁷	—
secretaris	—	—	850	850	—	—
subst. griffier	350	350	800 ²	800 ²	538	85 ⁸
rollarius	225	—	725	725	—	50
ontvanger der kanselarijger.	—	—	500	500	45	30
grossant (2)	—	—	415 ³	415	—	—
1e deurwaarder	—	—	750 ⁴	750	120	30
deurwaarder (6)	—	—	450	450	—	25 à 30
bode (8)	—	—	500	500	125	37 ⁹
sportelmaander	—	—	250	250	20	—
vuurboeter (2)	—	—	110	110	—	—
klerken van raadsheren (12)	—	—	100	140 ¹⁰	—	—
dienaars van de crim. justitie (8)	—	—	—	156	150 ¹¹	—

Toelichting: 1) Blijkens de rekeningen van de rentmeesters der domeinen uit de jaren 1655 vlg. (Staten R, 56 e 3).

1a) Mits uitkerende aan de *rollarius* f. 225,—, aan de ontvanger f. 200,— en aan beide grossanten f. 280,—. Het reële jaarsalaris van de griffier lag dus op f. 1.095,—.

1b) Krachtens staatsbesluit van 15 november 1720: zie *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*, XVI (= *Teg. Staat Friesland*, IV (1789) 170. Zie daarbij nog de 'consideraties' dd. 11 maart en 6 mei 1758 van prinses Anna over de verzoeken tot verhoging van het tractement van de griffier en de substituut-griffier van het hof: Rijksarchief Friesland, Brieven van Friese stadhouders, rubriek VIII, nrs. 60 en 67 (inventaris Leeszaal, VII, 61 en 63).

2. Inclusief een som van f. 50,— die hij ontving als bibliothecaris, 'wegens het opzicht over en schoonhouden van de 'Secretarij en Bovenkamer'; mits uitkerende aan de secretaris f. 100,—.

3. De eerste grossant kreeg f. 35,— extra 'voor het schoonhouden der Griffie'.

4. Inclusief een som van f. 150,— die hij ontving 'wegens het schoonmaken der Cancellarij, voor zoo verre zulks niet komt ten laste van den Substituut Griffier en den eersten Grossant', en wegens het leveren van duinzand.

5. Waarbij wordt aangetekend dat de eerste en presiderende raad ongeveer f. 35,— meer aan emolumenten ontvangt. Voor het inventariseren van de processtukken van een overleden collega kan een raadsheer ongeveer f. 84,— aan emolumenten extra ontvangen. Het

hof deelt bovendien mee, dat deze emolumenten in geen verhouding staan tot de kosten van comparities ten huize van de raadsheren en van hun klerken 'welke de Raden voor hunnen rekening houden, en die bij velen der Raden in huis wonen'.

6. 'Dan deze emolumenten worden geabsorbeerd door zijne benodigde schrijfbehoeftens en het onderhoud van zijn klerk'.

7. Dit was als maximum vastgesteld bij het 'nader' besluit van het dept. bestuur, dd. 1 augustus 1804, nr. 10 (zie BRF 302 in dato).

8. Daarvan gaat een bedrag van *f.* 53,- af voor het schoonhouden van 'Secretarij en Bovenkamer' en wegens andere onkosten.

9. '... waaromtrent echter wel diend geremarqueerd te worden dat de Boden niets van den Lande of particulieren genieten wegens reijskosten en verteringen, maar dat dezelve alle door hunl. moeten gehoed worden uit de voors. emolumenten, zoo des winters als in den zomer'.

10. Waarvan *f.* 100,- 'van den Lande' voor het schrijven van kopieën van criminele procedures en *f.* 40,- voor hetzelfde in civiele zaken.

11. Zij genieten bovendien 'woning en kleding van den Lande'.